

Syddansk Universitet

Social kapital og historisk institutionalisme

Andelsbevægelser i Danmark og Polen

Svendsen, Gunnar Lind Haase; Svendsen, Gert Tinggaard

Published in:
Historie

Publication date:
2006

Document version
Peer-review version

Document license
Ikke-specificeret

Citation for pulished version (APA):
Svendsen, G. L. H., & Svendsen, G. T. (2006). Social kapital og historisk institutionalisme: Andelsbevægelser i Danmark og Polen. *Historie*, (1), 72-110.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Social kapital og historisk institutionalisme: Andelsbevægelser i Danmark og Polen

Svensden, Gunnar Lind Haase & Gert Tinggaard Svensden (2006) "Social kapital og historisk institutionalisme: Andelsbevægelser i Danmark og Polen". *Historie*, nr. 1, s. 72-110.

Abstrakt: Social kapital, målt som niveauet af tillid blandt folk, skal muligvis betragtes som en ny produktionsfaktor på linje med traditionelle faktorer som human og fysisk kapital. I kraft af et højt niveau af social kapital er det muligt at spare statslig monitoring og transaktionsomkostninger. Som sådan kan man via denne usynlige kapital med synlige effekter, *social* kapital, øge den økonomiske formåen. Med udgangspunkt i historisk institutionalisme og den kritik, der fra historikerside er blevet rettet mod social kapital begrebet, vil vi i en historisk og nutidig komparation af social kapital i Danmark og Polen benytte *både* deduktiv og induktiv metode. Det sker med henblik på at *sammenkoble* specifikke, temporale årsagssammenhænge med en teori, der formår at 'disciplinere' en kompleks historisk empiri. Først præsenterer vi resultater fra en spørgeskemaundersøgelse for hermed at måle social kapital forekomsten i de to lande lige nu og her. Derefter opsporer vi en historisk opbygning af social kapital i de to lande. Vi når her frem til, at en betydelig beholdning af social kapital blev opbygget simultant, i *begge* lande, gennem det 19. århundrede – ikke mindst indenfor stærke andelsbevægelser. Imidlertid peger det nutidige niveau af social kapital på, at der er betydeligt mere social kapital i Danmark end i Polen. På baggrund af den historiske analyse konkluderer vi her, at denne markante forskel skyldes, at den oprindelige beholdning af social kapital i Polen blev ødelagt af det kommunistiske regime.

Nøgleord: Social kapital, historisk institutionalisme, kapitalisme, kommunisme, andelsbevægelser, civile traditioner, landdistriktsudvikling, Danmark, Polen.

INDHOLD

1. Indledning
2. Social kapital og historisk institutionalisme
 - 2.1 Hvad er social kapital?
 - 2.2 Historisk institutionalisme og kritikken af social kapital
3. Social kapital i Danmark og Polen omkring år 2000
 - 3.1 Medlemskab af frivillige organisationer
 - 3.2 Generel tillid til andre borgere og formelle institutioner
 - 3.3 Deltagelse i offentlige anliggender
 - 3.4 Diskussion
4. Andelsbevægelser og civile traditioner i Danmark og Polen
 - 4.1 Fokus på civilsamfund og social kapital
 - 4.2 Tidlige landbrugerkooperationer i Europa
 - 4.3 Andelsbevægelser i Danmark og Polen
5. Sammenfatning og perspektivering: *Critical junctures* og opbygning og nedbrydning af social kapital

1. Indledning

Et gammelt dansk ordsprog siger, at ”Et ord er et ord.” Dette er vigtigt, fordi mennesker ikke stoler lige meget på hinanden i forskellige lande. Vi vil vise, hvordan tillid er et yderst værdifuldt men hidtil overset fortrin i den danske kulturarv. Tillid er indtil videre den bedste målestok for det nye sociologiske begreb ”social kapital”, der i dag på mange måder sammenkobler og viderefører centrale debatter indenfor økonomi, politologi og sociologi.¹

Der er en meget tæt sammenhæng mellem social kapital og historie. Nyere social kapital litteratur skrevet af politologer og sociologer vidner da også i stigende grad om, at undersøgelserne af beholdninger af social kapital i tid og rum nødvendigvis må omfatte historiske kildematerialer.² Dette kan i øvrigt ikke forekomme overraskende, eftersom grunddefinitionen af kapital er ’oplagret’ eller akkumuleret arbejde, dvs. menneskeligt arbejde af historisk natur.³ Eller ”indtørret sved” – *dried sweat* – som en digter malerisk har udtrykt det.⁴

I den sammenhæng undrer det os, at historiske kildematerialer ikke i højere grad er blevet inddraget. Social kapital forskningen har uendelig meget at lære af historiefaget. Oplagte inspirationskilder er økonomisk historie og – ikke mindst – en historisk institutionalisme (HI), der ikke er bange for at lade sig inspirere af den rational action theory (RAT), vi finder i rendyrket form indenfor økonomi og politisk økonomi, herunder public choice skolen. Det er sket med henblik på et *større teoretisk fokus* i de mere proces orienterede, historiske analyser, der traditionelt fra RAT side er blevet kritiseret for ”merely telling stories” og herved drukne vigtige, generaliserbare pointer i en bevidstløs strøm af empiriske detaljer.⁵

¹ Vi takker Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd for velvillig finansiering af det danske social kapital projekt (SoCap), under hvilket der bl.a. opbygges en ny social kapital database for 21 Europæiske, Sydamerikanske og Asiatiske lande. Desuden takker vi Jarka Chloupkova for hendes bidrag til analysen af Polen i et kapitel i bogen *The Creation and Destruction of Social Capital: Entrepreneurship, Co-operative Movements and Institutions* (Svendsen og Svendsen 2004), som dele af denne artikel bygger på.

² F.eks. Putnam 1993, 2000; Fukuyama 1995.

³ Marx 1968:404, 484, 635. Se også Svendsen og Svendsen 2003 for en nærmere gennemgang.

⁴ Almås 1999, s. 162.

⁵ Thelen 1999, s. 372.

I social kapital studierne lurer faren for – på den diakrone akse – enten at reducere eller helt ignorere historiske kilder. På den synkrone akse har et væsentligt problem været, at social kapital endnu ikke er blevet målt på nogen tilfredsstillende måde.⁶

Eftersom social kapital ikke kan måles direkte endnu, er en lang række forskellige indirekte mål blevet foreslået. Vore nye dataindsamlinger fra Danmark og Polen søger derfor at råde bod herpå. Implikationerne af denne social kapital analyse er tentative men stadig et første skridt hen mod at afdække betydningen af social kapital for et lands historiske udvikling.

Den overordnede idé med at sammenkoble spørgeskemaundersøgelsen med resultater fra en række omfattende, empirisk orienterede historiske studier⁷ er med udgangspunkt i en komparativ og makrohistorisk orienteret HI at kombinere ”comparative method with close historical process tracing in individual cases” for på den måde at være i stand til at fastholde ”a strong and clear hypothesis that is obviously capable of being falsified”.⁸

Med Danmark og Polen som case studier er vort bidrag at foreslå en forbindelse mellem civile traditioner og nutidige beholdninger af social kapital i de to lande. Dette sker ved at identificere mulige faktorer for opbygning og nedbrydning af social kapital.

I den sammenhæng synes en komparation af netop Danmark og Polen at være særdeles interessant. Gennem det 19. århundrede var både Danmark og Polen agrare samfund med stærke traditioner for privat landbrugsproduktion og aktive andelsbevægelser, som inddrog størstedelen af landbefolkningerne. Det gør os i stand til – på den diakrone akse – at benytte *frivillige andelsbevægelser* som det første mål, idet beholdninger af social kapital i begge lande formodentlig blev dannet nedefra og opefter gennem det 19. århundrede som en stødpude mod ukontrolleret kapitalisme.

På den synkrone akse viser det andet mål – *spørgeskemaundersøgelsen* – at social kapital beholdningerne i Danmark og Polen i dag afviger væsentligt fra hinanden. Altså til *forskel* fra, hvad der efter alt at dømme var tilfældet i det 19. århundrede. Som vi skal se, er niveauet signifikant højere i Danmark end i Polen. Vi argumenterer for, at denne forskel kan skyldes det forhold, at kommunisme blev indført i Polen, mens kontrolleret kapitalisme og demokrati fortsatte uhindret i Danmark.

⁶ Paldam 2000; Svendsen GT 2003; Svendsen GLH 2004.

⁷ Se Svendsen og Svendsen 2004; Svendsen GLH 2004.

⁸ Thelen 1999, s. 372.

Som Putnam skriver, baseret på en række historiske eksempler, tager det angiveligt lang tid at opbygge social kapital.⁹ Derfor antager vi, at på trods af den relativt hurtige økonomiske omstillingsproces i Østeuropa, så har niveauet af social kapital sandsynligvis ikke ændret sig betydeligt siden 1989 og murens fald. Denne antagelse styrkes af Mlcoch i dennes omfattende vurdering af den økonomiske og sociale situation i Østeuropa.¹⁰

Men hvorfor social kapital og historisk institutionalisme?

I en række hidtidige social kapital studier¹¹ har vi valgt at knytte teoridannelsen tæt til en historisk empiri. Vores inddragelse af historisk institutionalisme udspringer for det første af en vedvarende forskningsproces, hvor tværvideenskabelige muligheder til stadig afprøves indenfor en overordnet neo-kapital teoriramme ('Bourdieuconomics'). For det andet af, at vi i vore hidtidige studier simpelthen har manglet teorier og begrebslige værktøjer indenfor historievideenskaben, der kunne knytte *historiske årsagssammenhænge* tættere til den 'triade', social kapital studier hidtil har dækket indenfor humanvidenskaberne: *transaktionsomkostninger* (økonomi), *politiske institutioner* (politologi) og *normer* (sociologi).¹² Så vidt det er os bekendt, er et forsøg på at sammenkoble historisk institutionalisme og social kapital studier endnu aldrig blevet foretaget. Vi gør da også klart opmærksom på, at denne artikel kun skal opfattes som et på mange måder ufuldstændigt og mangelfuldt *første* skridt på vej henimod endnu et frugtbart krydsfelt indenfor en tværvideenskabeligt orienteret, humanvidenskabelig forskning.

I det følgende vil vi først i afsnit 2 definere social kapital, gøre rede for kritikken af social kapital fra historikerside, samt give nogle bud på hvorledes en historisk institutionalistisk tilgang kan berige komparative social kapital studier.

I afsnit 3 sammenligner vi dernæst de nutidige beholdninger af social kapital i Danmark og Polen via den ovennævnte spørgeskemaundersøgelse fra henholdsvis år 2000 og 2002 (kvantitativt mål).

Afsnittene 4 og 5 søger at finde årsagen til, hvorfor både Danmark og Polen opbyggede meget social kapital frem til Anden Verdenskrig, samt hvorfor deres udviklingsforløb sidenhen blev så forskellige (kvalitativt mål). En sådan historisk

⁹ Putnam 1993. Se også Fukuyama 1995.

¹⁰ Mlcoch 2000.

¹¹ Svendsen og Svendsen 2000, 2001, 2004; Chloupkova, Svendsen og Svendsen 2003.

undersøgelse peger her på civile traditioner, herunder ikke mindst andelsbevægelserne i de to lande, som en mulig forklaring.

2. Social kapital og historisk institutionalisme

2.1 Hvad er social kapital?

Begrebet social kapital blev i økonomisk sammenhæng først introduceret af sociologen James Coleman. Han definerede det som ”menneskers evne til i grupper og organisationer at samarbejde om fælles mål”.¹³ Dette frivillige samarbejde er selvhåndhævende (som en uformel institution) i modsætning til tvungen samarbejde, der håndhæves af en tredje part (formel institution).

For eksempel betyder frivillig organisering af landbrugere (som er fremtrædende i denne studie), at de nemmere kan indgå aftaler indbyrdes, uden at f.eks. statsmagten behøver at overvåge og håndhæve disse aftaler. Netop derfor bruger vi frivillige andelsbevægelser som en vigtig indikator for niveauet af social kapital i Danmark og Polen over tid.

Evnen til at samarbejde og tilvejebringe fælles (kollektive) goder afhænger af, i hvor stor udstrækning forskellige samfund har fælles normer og værdier og er i stand til at indordne individuelle interesser under større grupperes interesser. Sådanne sociale normer kan være baseret på religiøse værdier eller retfærdighed, men de dækker også verdslige normer som professionelle standarder og adfærdskodekser. Disse normer skabes og videreføres via kulturelle mekanismer. Ordet ”kultur” antyder, at de etiske regler, som mennesker lever efter, fostres gennem gentagelse, tradition og eksempler.¹⁴ Fælles sociale normer eller ”social lim” forbinder mennesker og skaber forudsigelige adfærdsmønstre og sociale netværk. Når mennesker frivilligt slutter sig sammen i grupper, skaber fællesskaber, vil ”ansigt-til-ansigt” interaktion generere tillid.

Under tilstedeværelsen af tillid vil færre begå forbrydelser, køre friløb (free-ride) og ignorere betingelserne i en kontrakt. Med andre ord opstår en uformel aftale, hvor den eneste sanktion er social udstødelse. På denne måde opnås, at flere transaktioner kan finde sted ved lavere omkostninger, samt at forudsigeligheden og produktionen i samfundet vil øges, idet det ikke længere er nødvendigt formelt at måle og håndhæve alle transaktioner. Dette implicerer, at hvis en gruppe eller et samfunds medlemmer har

¹² Se Svendsen GLH 2004, 2004 (mul begræns) for en nærmere gennemgang af denne ’triade’.

¹³ Coleman 1988, s. 95.

¹⁴ Svendsen og Svendsen 2000, 2001.

tillid til hinanden, kan der opnås højere økonomisk vækst end i en tilsvarende gruppe uden gensidig tillid. Coleman antager dermed, at social kapital er en ny produktionsfaktor, som kan reducere det antal af transaktioner i et samfund, der nødvendigvis må håndhæves og overvåges af en tredje part.

Social kapital i ”positiv” forstand er, når en gruppedannelse er gunstig for økonomisk vækst i samfundet som helhed. Modsat er social kapital ”negativ”, når gruppedannelsen er skadelig for den samfundsøkonomiske vækst (men gunstig for gruppens indtjening).¹⁵ Når vi i det efterfølgende taler om social kapital, mener vi *positiv* social kapital, noget, der kan vise sig at være af største betydning for såvel samfundsforskere som politiske beslutningstagere.

Sådanne overvejelser udspringer af historiske studier af folkelige bevægelser i de danske landdistrikter, såvel som af udvikling af en teoriramme for studier af materielle og immaterielle kapitaler i et historisk perspektiv, benævnt ’Bourdieuconomics’ til ære for den franske sociolog Pierre Bourdieu.¹⁶

2.2 Historisk institutionalisme og kritikken af social kapital

Blandt de mange grene indenfor historievitenskaben fremstår *historisk institutionalisme* (HI) i denne sammenhæng som særlig interessant og – på mange måder – som beslægtet med den tværvitenskabelige forskning, social kapital studierne er groet frem af siden Bourdieus banebrydende værker omkring 1980 (Bourdieu 1979, 1986).¹⁷ Vi tænker her især på forskningen indenfor New Economic Sociology (NES) på den ene side, samt New Institutional Economics (NIE) på den anden.¹⁸ Fælles for alle er, at man er åben over for et *rational choice* perspektiv, *samtidig med* at man – i større eller mindre udstrækning – anerkender betydningen af en kompleks empiri, når det gælder om at forklare udviklingsforløb. NIE, HI og – til dels – social kapital studierne er desuden fælles om at anerkende konkrete, historiske processer som en vigtig forklaringsfaktor.

Inspireret af HI tilgangen ønsker vi som nævnt at belyse opbygning af social kapital ved at kombinere historiske studier fra Danmark og Polen med en kvantitativ tilgang, i form af en nutidig social kapital spørgeskemaundersøgelse. Hermed ønsker vi at *undgå*, at social kapital bliver en universalforklaring, der overser væsentlige, historiske

¹⁵ Se også Svendsen GLH 2000b.

¹⁶ Svendsen og Svendsen 2004, 2003.

¹⁷ Steinmo og Thelen 1992; Robertson 1993; Hall og Taylor 1996; Immergut 1998; Thelen 1999; Büthe 2002.

årsagssammenhænge – til *forskel* fra de fleste, hidtidige social kapital undersøgelser.¹⁹ Det skal ske ved at teste ”generalizations, as most historians do, against empirical details over longer or shorter episodes of time” – som Rotberg har påpeget i en af de få social kapital undersøgelser fra historikerside.²⁰

Mest instruktiv er i den forbindelse den kritik, der fra historikerside er blevet rettet mod politologen Robert Putnams studie af social kapital i Italien.²¹ Her søger Putnam at påvise, at der på grund af forskellige civile traditioner er blevet mere og mere social kapital i de åbne og frie samfund i Norditalien, hvor folk generelt har tillid til hinanden, men mindre og mindre i de lukkede og mafioso-plagede, syditalienske samfund, hvor mistro og frygt hersker. Dette skulle så forklare, hvorfor den økonomiske formåen er så meget større i Norditalien. Således har flere eksperter afvist Putnams tese om civilsamfundets opståen i Nord- og Centralitalien efter det 12. århundrede som udokumenteret.²² Tværtimod vidner de historiske kilder om, at de republikanske bysamfund på dette tidspunkt var præget af autokrati og brutalitet. Civilsamfundet i Italien opstod derimod først i det 19. århundrede.

Overordnet bliver problemet således, at Putnam undervurderer den historiske kompleksitet. Den amerikanske historiker Gene Brucker, der er ekspert i civile traditioner i det præ-moderne Italien, konkluderer f.eks. følgende om Putnams undersøgelse: ”To focus so exclusively on the ”civic” theme in explaining the divergent paths of the two regions since unification [in 1870] is to simplify and distort a complex historical reality”.²³ Brucker anbefaler i den forbindelse, at man – snarere end at kvantificere civilsamfundet – retter fokus mod de forskellige betydninger, foreningslivet kan antage i forskellige kontekster.²⁴ I tråd med Polanyis tidlige kritik af at ’indsnævre’ menneskets historie til kun at omfatte markedsøkonomi – ”To narrow the genus economic specifically to market phenomena is to eliminate the greatest part of man’s

¹⁸ For en grundig gennemgang af NES og NIE, se Richter 2001.

¹⁹ Udover problemer med årsagssammenhænge, herunder tendenser til detemporalisering, finder vi af andre væsentlige kritikpunkter begrebslig upræcision, måleproblemer og et manglende fokus på ’bagsiden’ af social kapital, dvs. negativ social kapital, der i dag ofte bliver opsummeret i begrebet bindende (*bonding*) social kapital (se Svendsen 2004 (Dk Sociologi) og 2004 (Acta) for en nærmere gennemgang).

²⁰ Rotberg 2001: 8. Se også Svendsen og Svendsen 2004.

²¹ Putnam 1993.

²² F.eks. Brucker 2001; Pye 2001; Muir 2001; Grew 2001; Rosenband 2001.

²³ Brucker 2001: 20.

²⁴ Brucker 2001: 39.

history from the scene”²⁵ – er Bruckers kritik med til at understrege modsætningen mellem økonomers og politologers deduktivt anvendte principper om Civilsamfundet eller Markedet som historiens drivkræfter på den ene side, og en induktivt og kvalitativt orienteret, økonomisk historie, hvor *history matters* på den anden side.

Med henblik på at medtage nuancerede, historiske årsagssammenhænge i teoritunge undersøgelser, foreslår HI en makro-historisk komparativ tilgang, der fokuserer på afgørende, institutionelle transformationer (*critical junctures*), der i specifikke historiske processer medfører stiafhængighed (*path dependency*) og feedback effekter. Som sådan skal HI langt hen ad vejen ses som et forsøg på at forene ”both the ’calculus’ and ’cultural’ approaches”.²⁶ Denne tendens afspejler det, nogen har set som en ”historic turn” indenfor humanvidenskaben – en tendens, der har fundet sted indenfor en større postmodernistisk og socialkonstruktivistisk strømning indenfor kulturvidenskaberne, men med betydning langt ind i samfundsvidenskaberne.²⁷

En af de historikere, der har været særligt fremtrædende, er Margaret Levi, der krediterer rational choice for altid at være villig ”to sacrifice nuance for generalizability [and] detail for logic”.²⁸ Med henblik på mægling har hun argumenteret for *analytiske narrativer* som et vigtigt værktøj i en historisk tilgang, der kombinerer deduktion og induktion, og hvor målet er

to respect the specifics of time and place but within a framework that both disciplines the detail and appropriates it for purposes that transcend the particular story [Levi citeret i Thelen 1999, s. 370].

Vigtigt er her, at tilgangen (stadig) er *problemorienteret*, med fokus på partikulære begivenheder og årsagssammenhænge, og som sådan ikke ender med at reducere historien til blot at være illustrationsmateriale for teorien.²⁹ Dette er vigtigt, ikke mindst set på baggrund af den økonomiske historie vi finder indenfor NIE (der er dybt funderet i *rational choice*) og hvor især Weingast og North har baseret deres hypoteser på historiske kildematerialer, f.eks. i forbindelse med den berømte analyse af ’The glorious

²⁵ Polanyi 1957 [1944], s. 6.

²⁶ Hall og Taylor 1998, s. 958.

²⁷ McDonald 1996; Fay 1998; Clark og Rowlinson 2004.

²⁸ Levi 1997, s. 21. I en mere kritisk tone har Green og Shapiro (1994) rost *rational choice* for stærke, parsimoniske teorier, mens den store svaghed har været at forklare den observerede, empiriske virkelighed (i Thelen 1999, s. 372).

²⁹ ”Still, the object of both [historical and rational choice variants of institutionalism] is to test theoretical propositions against observed phenomena, in order not only to explain the cases at hand but also to refine the theory” (Thelen 1999, s. 373).

revolution' i England i 1689.³⁰ Imidlertid gør de det i høj grad 'bagvendt' – og i høj grad (empirisk) fejlagtigt – sammenlignet med HI og en økonomisk historie i Polanyi-traditionen. Akkurat som de mere klassisk orienterede økonomer, de ønsker at korrigere, forfalder de ofte til at projicere *rational choice* teorien bagud i tid. På den måde bliver f.eks. præ-moderne adfærdsnormer reduceret til de – indenfor økonomisk terminologi – velkendte barrierer (*constraints*) for Markedet.³¹

I den forbindelse bør man huske på Polanyis lidenskabelige kritik mod den økonomistiske tendens i hovedværket *The Great Transformation* – en kritik, der i de seneste år er blevet genfremsat fra ikke mindst sociolog-side (f.eks. Bourdieu 1999, 2000; Lebaron 2002). Bl.a. retter Polanyi her et instruktivt angreb på økonomiens founding father, Adam Smith, der for Polanyi er roden til og indbegrebet af etnocentrisk, økonomisk tænkning baseret på en abstrakt – og af såvel etnografiske som historiske kildematerialer *modbevist* – idé om et universelt 'marked' og 'naturlige' økonomiske instinkter hos ethvert menneske på tværs af kulturer, tider og steder. Hermed opstod det "økonomiske problem" indenfor samfundsvidenskaberne, nemlig dogmaet om *homo oeconomicus*.

Adam Smith suggested that the division of labor in society was dependent upon the existence of markets, or, as he put it, upon man's "propensity to barter, truck and exchange one thing for another." This phrase was later to yield the concept of the Economic Man [Polanyi 1957 [1944], s. 43].

Netop på baggrund af sådanne principielle kritikker af social kapital, *rational choice* og NIE samt med udgangspunkt i HI og analytiske narrativer tilgangen vil vi i den følgende Danmark-Polen komparation benytte *både* deduktiv og induktiv metode. Det sker med henblik på at *sammenkoble* specifikke, temporale årsagssammenhænge med en teori, der – med Margaret Levis ord – formår at 'disciplinere' en kompleks historisk empiri, *uden* altså at skylle barnet ud med badevandet.

³⁰ I forbindelse med NIE diskussionerne af betydningen af det politiske set-up finder vi North og Weingasts (1989) interessante undersøgelse af den succesfulde, økonomiske udvikling i England efter "The Glorious Revolution" i 1689, som ifølge dem skyldtes den politiske svækkelse af kongemagten og indførelsen af parlamentarisme. Ved at sprede magten ud på adskillige institutioner, hævdedes transaktionsomkostningerne ved lobbyisme, fordi lobbyister ikke længere kunne nøjes med at gå til kongen og få af hans embedsmænd. Nu blev de stærke interessegrupper tvunget til at påvirke flertallet af parlamentsmedlemmer. Kort sagt var det ikke længere nok at lobby ét sted – nu blev det med ét slag nødvendigt at lobby mange steder og dermed vanskeligere. Denne mindskelse af lobbyisme via højere transaktionsomkostninger forbedrede Englands økonomiske politik og statsmagten blev nu en langt mere troværdig partner end tidligere, fordi kongen ikke længere kunne bryde kontrakter arbitrært, f.eks. konfiskere ejendom eller finansiel kapital uden kompensation. Private borgere begyndte derfor at låne den engelske stat penge forvissede om, at pengene ville blive tilbagebetalt som aftalt. I løbet af et par årtier havde den engelske stat på denne måde samlet kapital sammen til store investeringer, der ledte til dets flådeoverherredømme, industrielle revolution samt hidtidig uset økonomisk vækst (se også Svenden og Svendsen 2004).

³¹ Se f.eks. North 1981, s. 42.

3. Social kapital i Danmark og Polen omkring år 2000

De teoretiske tilgange til *kvantitativ* måling af social kapital kan inddeles i tre 'social kapital familier', nemlig 1) frivilligt samarbejde i organisationer, 2) tillid til andre mennesker og institutioner, samt 3) deltagelse i offentlige anliggender ('civic participation').³²

Til undersøgelse og måling af social kapital niveauet i forskellige lande, har Paldam og Svendsen udarbejdet et spørgeskema, som udover at måle social kapital også er konstrueret således, at det er muligt at undersøge hvilke af de ovenfor nævnte fire måleinstrumenter, der er mest velegnet til at forklare økonomisk vækst og socio-økonomisk udvikling i et land.³³ Tillidsmålet er dog det centrale begreb i forhold til social kapital. Paldam hævder endda, at det er fundamentet for alle de øvrige mål.³⁴

Vi ser nu nærmere på de foreløbige empiriske resultater fra Danmark (1206 respondenter, år 2000) og Polen (1004 respondenter, år 2002) i det efterfølgende.

3.1 Medlemskab af frivillige organisationer

Andelsbevægelsen kan opfattes som en frivillig organisation og dermed som et indirekte mål for mængden af social kapital. Som allerede nævnt har Putnam foreslået medlemskab af frivillige organisationer som et indirekte mål for social kapital og har gennemført undersøgelser heraf i Italien.³⁵ Han fandt, at folk i Nord-Italien gennemsnitligt var medlemmer af langt flere frivillige organisationer end tilfældet var i Syd-Italien. Dette skyldtes historiske omstændigheder i forbindelse med Normannernes diktatoriske herredømme tilbage fra 1100-tallet.³⁶ Forskellen i tilstedeværelse af social kapital skulle da forklare, hvorfor Nord-Italien er langt rigere end Syd-Italien.

Vore undersøgelser viser, at den gennemsnitlige dansker er medlem af tolv gange så mange frivillige organisationer (1,7) som den gennemsnitlige polak (0,14). Yderligere er kun ca. 1 ud af 4 danskere (23,4%) og hele 5 ud af 6 polakker (88%) *ikke* medlem af nogen frivillige organisationer overhovedet, se Tabel 1 nedenfor. Vi finder således en markant forskel i tallene for medlemskab af frivillige organisationer mellem Polen og Danmark.

³² Se Paldam 2000 samt Paldam og Svendsen 2000.

³³ Paldam og Svendsen 2005.

³⁴ Paldam 2000.

³⁵ Putnam 1993.

³⁶ Se Svendsen GT 1999.

Tabel 1. Medlemskab af frivillige organisationer (Putnam's Instrument).

Antal medlemsskaber	Danmark	Polen
	%	%
0	23.4	88
1	29.1	10.5
2	21.8	1.1
3	13.3	0.5
4	6.8	.
5	3.3	.
6	1.3	.
7	0.7	.
8	0.2	.
9 og flere	0.2	.
Gennemsnit	1.72	0.14

Kilde: Spørgsmål 4 i Paldam og Svendsen (2005).

3.2 *Generel tillid til andre borgere og formelle institutioner*

Vort andet mål for social kapital vedrører borgernes generelle tillid til henholdsvis andre borgere og formelle institutioner.

Betragt først niveauet for generel tillid til andre borgere. Folk blev spurgt: "Kan du eller kan du ikke stole på andre mennesker generelt?" Her stoler danskerne cirka tre en halv gange mere på hinanden (73.9%) end polakkerne gør (35%), se Tabel 2 nedenfor.

Tabel 2. Tillid til andre borgere.

Frequencies in %	Denmark	Poland
Can trust	73.9	20.1
Can't be too careful	21.3	79.9
Don't know	4.8	-

Kilde: Spørgsmål 6 i Paldam og Svendsen (2005).

Det samme mønster gør sig gældende for graden af borgernes tillid til de formelle institutioner i samfundet. Resultatet er fremgår som et gennemsnit af tillid til fire formelle institutionstyper, nemlig retsvæsen, politi, administration og regering. Atter finder vi markant forskel. Sammenlignes den mest positive kategorier ('stor tillid'), stoler danskerne cirka ti gange så meget på de fire typer af formelle institutioner som

polakkerne gør (84,1 versus 27,9). Borgere i Danmark stoler således generelt mere på hinanden og de formelle institutioner, end tilfældet er i Polen.

Tabel 3. Tillid til formelle institutioner (afrundede tal).

Alle tal angivet i procent	Danmark				
	Stor tillid	Tillid	Lille tillid	Ingen tillid	Ved ikke
Retsvæsen	29.5	55.2	6.7	2.4	6.2
Politi	34.6	59.5	3.1	1.3	1.6
Administration	9	63.2	18.3	3.4	6.1
Regering	10.2	58.5	21.7	3.5	6.1
Gennemsnit	20.8	59.1	12.4	2.7	5

Alle tal angivet i procent	Polen				
	Stor tillid	Tillid	Lille tillid	Ingen tillid	Ved ikke
Retsvæsen	1.3	37.4	35.6	15.4	10.4
Politi	3.9	53.4	24.9	9.6	8.3
Administration	1.1	40.7	31.6	15.7	10.9
Regering	2.2	36.7	33	14.8	13.4
Gennemsnit	2.1	42.1	31.3	13.9	10.7

Kilde: Spørgsmål 7 i Paldam og Svendsen (2005).

3.3 Deltagelse i offentlige anliggender

I vort spørgeskema indgår 13 spørgsmål vedrørende borgernes deltagelse i offentlige anliggender, f.eks. valgdeltagelse, kontakt til pressen angående samfundsproblemer og socialt hjælpearbejde. Her må vi, ligesom for deltagelsen i frivillige organisationer, forvente mere deltagelse i Danmark end i Polen.

Resultaterne i Tabel 4 nedenfor viser gennemsnittet for henholdsvis 'ja' og 'nej' svar i procenter. Som det fremgår, deltager danskerne i dobbelt så mange offentlige anliggender (34,7%) som polakkerne gør (17,1%). Atter en indikator for højere social kapital i Danmark end i Polen (ibid.).

Tabel 4. Deltagelse i offentlige anliggender.

%	Denmark	Poland
Yes	34.7	17.1
No	65,1	82.6
Don't know	0,2	0.3

Kilde: Spørgsmål 12 i Paldam og Svendsen (2005).

3.4 Diskussion

Sammenfattende finder vi således, at Danmark ligger væsentligt højere end Polen hvad angår alle tre indirekte mål for social kapital, dvs. antal frivillige organisationer, tillidsmål samt deltagelse i offentlige anliggender. Situationen i dag er formodentlig forskellig fra situationen før kommunismens indførelse i Polen. Chloupkova, Svendsen og Svendsen (2003) indikerer i en detaljeret gennemgang af Danmark og Polen, hvorledes social kapital efter alt at dømme blev opbygget på tilsvarende vis gennem det 19. århundrede.

Danmark og Polen er formodentlig to ydertilfælde, hvad angår graden af social kapital. Den grundlæggende idé i Paldam og Svendsen (2005) er således at vise, hvordan to forskellige politiske systemer, nemlig det kapitalistiske Vesteuropa og kommunismen i Østeuropa, påvirker niveauet af social kapital. Selvom de tidligere østblok lande har påbegyndt (og for nogle lande afsluttet) implementeringen af en markedsbaseret økonomi, har beholdningen af social kapital formodentlig endnu ikke ændret sig af betydning, idet det kan tage op til årtier eller århundreder at opbygge.³⁷ I en foreløbig undersøgelse foretaget af Paldam og Svendsen (2002) og Paldam (2002), argumenteres der for, at den langsomme transition i de gamle kommunistiske lande i Øst- og Centraleuropa skyldes manglende social kapital. En egentlig efterprøvning af denne hypotese kræver dog langt videregående og mere komplekse historiske analyser end tilfældet er her.

³⁷ Putnam 1993; Paldam og Svendsen 2000.

4. Andelsbevægelser og civile traditioner i Danmark og Polen

Hvad er *årsagen* til, at der generelt er et højere niveau af social kapital i Danmark end i et land som Polen?

For at besvare dette spørgsmål må vi først se på, hvordan rodfæstede, demokratiske traditioner og generaliseret tillid i det hele taget er opstået i Danmark og Polen, og hvilken betydning en sådan social kapital fik frem til Anden Verdenskrig. Dernæst på, hvor vidt denne sociale kapital er blevet forøget eller nedbrudt efter krigen, og specifikt hvordan og hvorfor. Vi mener som nævnt, en kombineret induktiv/deduktiv komparativ metode er en gangbar vej. Endvidere ønsker vi i en sådan komparation at indlægge en kobling mellem en *historisk tilgang* inspireret af historiske institutionalisme og et *teoretisk fokus* på opbygning og nedbrydning af social kapital. Hermed mener vi, det bliver muligt at anskue historie og samtidsforhold i de to lande i et nyt lys, med implikationer der rækker langt ud over Danmark og Polen.

4.1 Fokus på civilsamfund og social kapital

For at kunne belyse årsagerne til den relativt høje forekomst af social kapital i Danmark men ikke i Polen er det som nævnt nødvendigt med en historisk gennemgang, der kan nuancere og perspektivere spørgeskemaundersøgelsens resultater.

I den forbindelse vil det først være oplagt at belyse den særegne, frivillige foreningstradition, der har præget det danske samfund i det, man kan sammenfatte som en endnu ikke ophørt 'lang foreningstid' i landdistrikterne, nemlig de knap 150 år fra 1864-nederlaget til i dag. De historiske kilder tyder her på, at denne foreningstradition ikke er blevet skabt oppe-fra-og-ned som følge af en politisk beslutning fra centralt hold. Snarere er der tale om det, der kan betegnes som bevægelse eller folkebevægelse, dvs. en organisering nede-fra-og-op af civilbefolkningen selv, ikke udelukkende økonomisk motiveret samt med bred tilslutning, der til dels foregår på tværs af sociale grupperinger og hermed fører til udbredt tillid *mellem* grupper i form af positiv social kapital. Netop heri ligger det socioøkonomiske 'smøremiddel', idet – som Putnam har udtrykt det – "trust lubricates social life".³⁸

Dette er ikke mindst karakteristisk for *andelsforeningerne*, der synes at have haft en særlig stor betydning for skabelse af positiv, social kapital, ikke mindst i det 19. århundrede.³⁹ Imidlertid har 1960'ernes centraliseringsbestrebelse fra såvel statens som andelsforeningernes egen side muligvis bidraget til igen at nedbryde social kapital ude i de enkelte lokalområder. Der er med andre ord tale om et eksempel på det, der indenfor

³⁸ Putnam 1993, s. 37.

³⁹ Se f.eks. Just 2000; Svendsen GLH 2004.

HI er blevet betegnet som *policy feedback effekter*, der modificerer eller ligefrem helt omformer centrale institutioner og hermed også den stiafhængighed, disse institutioner medfører.

Blandt de forskellige grene indenfor den danske andelsbevægelse synes især andelsmejeribevægelsen at have bygget på stærke traditioner for demokrati, civilt engagement og tætte, lokalt forankrede netværk baseret på tillid - ja, dens økonomiske succes kan måske netop ses som et resultat af forekomsten af sådanne beholdninger af social kapital.

Det interessante er, at vi også i Polen finder en lignende, meget stærk andelsbevægelse fra midten af 1800-tallet. Derfor må vi formode, at der også her blev opbygget udbredt tillid og overvejende positiv social kapital.

Lad os i det følgende se på de to udviklingsforløb for at nå frem til en forklaring på, hvorledes opbygning og nedbrydning af social kapital er foregået i Polen og i Danmark – samt hvorfor der i dag tilsyneladende er langt mindre social kapital i Polen end i Danmark. Snarere end en nuanceret historisk gennemgang bliver formålet overvejende – på baggrund af *forudgående*, mere dybdegående empiriske studier⁴⁰ – at sammenfatte vigtige udviklingstræk fra de to lande med henblik på komparation og yderligere teoriudvikling.

4.2 Tidlige landbrugerkooperationer i Europa

De historiske kilder vidner om, at inkluderende netværkssamarbejde baseret på tillid og regelmæssig ansigt til ansigt kontakt – dvs. det, man kan betegne som *positiv og brobyggende* social kapital⁴¹ – har været et vigtigt redskab til økonomisk overlevelse blandt Europas landbrugere. På den måde kan de usynlige, kulturelt forankrede ressourcer, den amerikanske økonom og sociolog Thorstein Veblen tidligt så som ”uhåndgribelige værdier” (*intangible assets*) og ”komparative fordele”, i høj grad ses som økonomisk produktive.⁴²

Det er dog først omkring det nye årtusindskifte, det indenfor samfundsvidenskaberne er blevet legitimt simpelthen at kalde sådanne usynlige ressourcer for *kapitaler* – altså, hæve dem op på samme niveau i analysen som økonomernes traditionelle kapitaler. Disse traditionelle kapitaler består af *fysisk* kapital, dvs. alle materielle produktionsfaktorer som maskiner, bygninger og jord, samt *menneskelig* kapital (human kapital) i form af uddannelse og jobtræning. I dag taler man nu også om kulturelle,

⁴⁰ Svendsen og Svendsen 2004; Svendsen GLH 2004 (afhandlingen).

⁴¹ Putnam 2000.

symbolske og – som sagt – sociale kapitaler. Ja, social kapital er endog af flere blevet set som den *trede* vigtige form for kapital – efter fysisk og menneskelig kapital.

De folkelige bevægelser er interessante i denne sammenhæng, fordi de forekommer at have været arnesteder for opbygning af positiv social kapital i mange europæiske lande samt i USA fra begyndelsen af 1800-tallet⁴³ – i overgangen fra præ-kapitalistiske til kapitalistiske samfund. Der var i begyndelsen i høj grad tale om selvhjælpsbevægelser indenfor forsikrings- og opsparingsområdet, ligesom de affeudaliserede bønder gik sammen om fælles indkøb og afsætning af produkter.

Hvad angår Danmark, havde den nye organisationsform der blev skabt i løbet af 1800-tallets første årtier ikke umiddelbart rod i det gamle landsbyfællesskab men udsprang snarere af frivillige, organisatoriske aktiviteter. Disse syntes hovedsagelig at have haft til mål at erstatte det sociale sikkerhedsnet, det i økonomisk forstand ‘skadelige’ fællesskab havde udgjort.

Over det meste af Nordeuropa var foreningen udbredt på dette tidspunkt, ikke mindst blandt borgerskabet, der i stort antal stiftede sammenslutninger som musikselskaber, sangforeninger, teaterkredse, læseselskaber og oplysningsforeninger. I Danmark var det nye foreningsliv i både købstæder og landsogne tydeligt præget af inspirationen fra 1700-tallets klubber efter engelsk mønster og de sociale omgangsformer, der var blevet skabt der, indbefattende festtaler, musik og sang, dilettantteater, kortspil og kegler, maskerade, tableauer og basarer.⁴⁴

Imidlertid er udviklingen i Danmark karakteristisk ved flere ting. Dels skete langt hovedparten af foreningsdannelserne i første halvdel af det 19. århundrede ude i landdistrikterne og her næsten udelukkende indenfor det økonomiske område. Dels fandt den danske foreningstradition op gennem det 19. århundredes sidste halvdel sin endelige, institutionaliserede form i særegne andelsforeninger, som udelukkende blev oprettet nede-fra-og-op, på initiativ af selvejerbønderne selv.⁴⁵

At 1800-tallets første finansielle sammenslutninger som brandkasser, kreaturforsikringsforeninger, kreditforeninger, sparekasser o.lign. knytter sig tæt til den senere andelsorganisering, kan man for det første se på det rent formelle plan. Således taler Claus Bjørn om, at andelsmejerierne ikke blot havde brugsforeningerne som

⁴² Veblen 1908.

⁴³ Putnam 2000.

⁴⁴ Balle-Petersen 1976; Leisner 1988.

forlæg, men at man i landbosamfundet også havde ”en udbygget foreningskultur med spare- og sygekasser, med brandassuranceforeninger og andre økonomiske sammenlutninger, der i realiteten fungerer som andelsforeninger”.⁴⁶ Her bygger han til dels på Hertel, der i sin bog om den danske andelsbevægelse bl.a. skriver, at kreditforeningerne er ”det første store Udslag af Andelsbevægelsen indenfor det danske Landbrug i det 19. århundrede”.⁴⁷ Endog mere markant finder vi dette synspunkt hos højesteretssagfører C.C. Heilesen, der - ud fra en juridisk synsvinkel - direkte kalder kreditforeningerne for ”Andelsselskaber”, forstået som ”Sammenslutninger paa Selvstyregrundlag”.⁴⁸

Den økonomiske styrke i disse sammenslutninger lå først og fremmest i at udnytte ”den frie Organisations Værdi”⁴⁹, dvs. det frivillige, civile engagement i lokalområderne, der trivedes bedst i et demokratisk og selvregulerende miljø. Netop i kraft heraf kan såvel andelsforeningen som dens organisatoriske forløbere ses som en tredje vej, mellem kapitalisme og socialisme.

De samfundsgoder, der skabtes på landet skyldtes således ikke så meget egennyttige, kapitalistiske entreprenører på mikroplan eller statsindgriben på makroplan, men snarere socioøkonomisk entreprenørvirksomhed blandt kredse af *foreningsildsjæle* på mesoplanet.⁵⁰ Dette resulterede i, at 1800-tallets organisationsdannelser i landdistrikterne så at sige løb over i hinanden, idet det som regel var samme kreds af lokale/regionale ildsjæle eller entreprenører, der stod bag foreningslivet. Civilsamfundets ”trestrengede hjælp til selvhjælp” i et liberalistisk præget århundrede med stor social nød - sparekasse, sygekasse og brugsforening - etableredes således indenfor sygekasseforeningens rammer, en kasse der igen typisk var udsprunget af en endnu tidligere etableret assuranceforening.⁵¹

I mange andre europæiske lande finder vi en tilsvarende udvikling, hvor landbobefolkningerne – så at sige i selvforsvar mod udbytning af mellemænd og private pengeudlånere⁵² – syntes at benytte ’uhåndgribelige værdier’ i form af en tredje kapital, *social* kapital, i deres bestræbelser på at opnå økonomisk velstand og øget

⁴⁵ Svendsen GLH 2001.

⁴⁶ Bjørn 1999, s. 2.

⁴⁷ Hertel 1917, s. 436.

⁴⁸ Heilesen 1943, s. 33.

⁴⁹ Godsk 1943, s. 133.

⁵⁰ Svendsen og Svendsen 2000, s. 78; Svendsen GLH 2001, s. 24ff.

⁵¹ Clemmesen 1985, s. 56. Se også Just 1984.

⁵² Hertel (1917, s. 18) bruger i den forbindelse udtrykket ”blodige renter”.

politisk indflydelse. Eftersom landbrugerne før andelsbevægelsernes opståen ikke havde nogle alternativer til markedsføring og salg af deres produkter, blev de nødt til i vid udstrækning at benytte disse mellemmand og private pengeudlånere. Hvis landbrugerne derimod sluttede sig sammen og *selv* blev i stand til at udføre alle opgaver i forbindelse med produktion, forædling og distribution, ville deres situation hurtigt blive kraftigt forbedret.

I mange europæiske lande, herunder Danmark og Polen, var der med andre ord tale om en reaktion mod kapitalistisk udbytning, der fik bønderne til at opbygge frivillige, tillidsbaserede netværk netværk, dvs. positiv social kapital, for at blive mere konkurrencedygtige, øge indtjeningen og – i det hele taget – få mere indflydelse på egne, økonomiske aktiviteter. Denne proces fremgår klart af de danske kilder, herunder også centrale landbotidsskrifter som *Andelsbladet* og *Tidsskrift for Landøkonomi*.⁵³ På samme måde har polske historikere talt om, at den polske kooperative sektor opstod som en reaktion på tidlig kapitalisme.⁵⁴

Kapital koncentration og akkumulation, industriel specialisering og ændringer i landbrugssektoren var nogle af de faktorer på makroniveau, der førte til udbredt proletarisering i Europa gennem det 19. og tidlige 20. århundrede – på landet såvel som i byerne. De europæiske bønder havde typisk ingen organisationer, der kunne beskytte dem mod økonomisk udbytning. Dette blev en vigtig anstødssten til opkomsten af stærke andelsbevægelser.

De danske landdistrikter er et godt eksempel på denne selvorganisering. Som bekendt var den første andelsbaserede virksomhed i Danmark den af pastor Hans Christian Sonne oprettede brugsforening i Thisted, der under navnet Thisted Arbejderforening fungerede fra 1866, og hvor målet var at bekæmpe “Klasseprivilegier og Monopoler”.⁵⁵ Den succes, denne og de mange efterfølgende brugsforeninger fik, skyldtes i høj grad de organisatoriske principper, Sonne implementerede i Danmark. Disse kom oprindeligt fra England, hvor nogle fattige vævere i Rochdale nær Manchester i 1844 havde dannet verdens første *wholesale society*, dvs. en salg- og indkøbsforretning ejet af medlemmerne selv.

Kendskabet til den engelske wholesale bevægelse havde Sonne dels fået på

⁵³ Se f.eks. Sonne 1867; Christensen 1983.

⁵⁴ Se f.eks. Thugutt 1937; Ingot 1966; Maliszewski 1995.

⁵⁵ Sonne 1867, s. 13.

studieture til England, dels ved at læse al den engelske faglitteratur, der fandtes om emnet.⁵⁶ I sin bog *Om Arbejderforeninger*, der udkom et år efter oprettelsen af brugsforeningen i Thisted, propagerer han for "Lovene fra Rochdale" og beskriver nøgleprincipper som fordeling af overskud mellem medlemmerne "ved at tilskrives deres Konti i Forhold til det Beløb, hvorfor Enhver i Kvartalets Løb har købt hos Foreningen", dvs. dividende (§2 og §6); fælles økonomisk ansvar (§3), åbent medlemskab (§4), og demokratiske beslutningsprocesser (§5).⁵⁷ Disse principper skulle fremme foreningens formål, nemlig "ved frivillige Bidrag af Medlemmerne at danne et Fond for at sætte dem istand til et fordelagtigere Indkjøb af Livsfornødenheder" (§1).⁵⁸ Imidlertid udtrykte denne formålsparagraf kun "midlet", hvormed man kunne nå frem til det "sande" formål. Og Sonne fortsætter..

[O]verseer man dette, fæster man let Opmærksomheden fortrinsvis paa Sagens oekonomiske og reent materielle Side og taber den sande dybe og store Betydning afsyne; nei, Formaalet er at hæve den i borgerlig Henseende lavere stillede, afhængige og trykkede Deel af Befolkningen til et høiere sædeligt, intellectuel og socialt Trin og derved til en hæderligere Plads i Samfundet (..) [Sonne 1867, s. 5].

Omend dette idealistiske mål ikke blev nået fuldt ud (i det mindste ikke i Sonnes levetid), så kom vedtægterne dog til at udgøre grundlaget for en konkret, organisatorisk struktur, der bidrog til at øge landbefolkningens materielle velfærd. Således blev der - særligt fra midten af 1880'erne - oprettet talrige brugsforeninger på landet, helt op til 850 ved århundredeskiftet.⁵⁹ Endnu vigtigere forekommer det, at idéen blev overført til andre sektorer indenfor landbosamfundet. Således blev der fra 1882 oprettet andelsmejerier, fra 1883 andelsgrovvareforeninger og fra 1887 andelssvineslagterier.

Andelsbevægelsens kulmination kan siges at være de talrige opførelser af andelsmejerier i århundredets to sidste årtier. Ligesom det havde været tilfældet med brugsforeningerne, var en vigtig årsag til succesen et foreningskoncept, der fremmede netværksbaserede netværk af inkluderende natur indenfor det økonomiske liv og hermed en akkumulation af positiv social kapital. Andelsmejerivedtægterne var en videreførelse af Sonnes program fra 1866 og kan opsummeres i følgende fire standardparagraffer: åbent medlemskab, demokratisk afstemning, fælles økonomisk

⁵⁶ Sonne 1867; Dollerup 1966; Just 1984.

⁵⁷ Sonne 1867, s. 26ff.

⁵⁸ Sonne 1867, s. 25.

ansvar samt kontant tilbagebetaling af overskuddet til medlemmerne.⁶⁰

Det idealistiske islæt – rummet i udtryk som 'Andelssagen' eller 'Andelssærpræget' – holdt sig frem til Første Verdenskrig, hvor andelsbevægelsen til stadighed førte krig mod byernes 'ringe' og 'truster' af amerikansk mønster, som det f.eks. fremgår af artikler i *Andelsbladets* årgange gennem denne periode.⁶¹ Disse monopolselskaber blev ved med at øge prisniveauet, hvilket ikke mindst ramte landbefolkningen, der generelt var mindre likvid end bybefolkningen. Ja, Severin Jørgensen talte i den sammenhæng ligefrem om en "skjult og ulovlig Beskatning" af den danske landbobefolkning.⁶²

Også i CEEC landene (*Central and Eastern European Countries*) opstod fra midten af 1800-tallet forskellige andelsbevægelser som en buffer mod krads kapitalisme. Den første brugs- og kreditforening på andelsbasis i Centraleuropa, Landbrugernes Samfund (*Spolok Gaspovský*), blev etableret i Slovakiet i februar 1845, kun 90 dage efter Rochdale.⁶³ Og i de tjekkiske landdistrikter voksede en kooperativ bevægelse sig efterhånden stærk, særligt efter 1919.⁶⁴ Andre eksempler på tidlige østeuropæiske landbrugerkooperationer er *Agraria*, oprettet 1922 i Voivodina, *Gospodarska Sloga* i Kroatien (1935), samt den bulgarske Kooperative Agrare Bank, oprettet i slutningen af 1920'erne.⁶⁵

Vi vil i det følgende gå lidt dybere ned i empirien med henblik på en mere nuanceret forståelse af den betydning, en formel institution som andelsvedtægterne fik for opbygningen af positiv social kapital i Danmark og Polen fra midten af det 19. århundrede.

4.3 Andelsbevægelser i Danmark og Polen

Ifølge ICA⁶⁶ (*International Cooperative Alliance*) er en kooperation en gruppe mennesker, der slutter sig sammen i et fælles anliggende i overensstemmelse med følgende, 6 grundprincipper:

- (i) Membership is open and voluntary.

⁵⁹ Christensen 1985, s. 200.

⁶⁰ En af artiklens forfattere har gennemgået denne udvikling i detaljer i Svendsen GLH (mejeri).

⁶¹ Svendsen GLH 2001 (Tidsskrift for Landøkonomi), 2004.

⁶² Severin Jørgensen i *Andelsbladet* 1904, s.

⁶³ Kaser og Radice 1985, s. 283.

⁶⁴ Kaser og Radice 1985, s. 282.

⁶⁵ Kaser og Radice 1985, s. 180.

⁶⁶ ICA 1999.

- (ii) There is democratic control, usually on the basis of one man, one vote.
- (iii) Interest on share capital is limited.
- (iv) There is equitable distribution of any surplus, usually in proportion to transaction with or work done in the society.
- (v) Cooperatives devote some part of their surpluses to education.
- (vi) Cooperatives cooperate among themselves.

På den måde ser vi, at den kooperative proces grundlæggende er en interaktion mellem: (a) kooperativt engagerede medlemmer, (b) historisk overleverede, kooperative værdier udtrykt i en række principper, (c) praktiske, kooperative strukturer, der også er historisk overleverede samt (d) det institutionelle miljø, som kooperativerne opererer i.

Vi har tidligere set på, hvorfor andelsbevægelserne opstod. Lad os nu se på, hvordan andelsprincipperne blev implementeret indenfor landbrugssektoren i Danmark og Polen, og hvilke – i bred betydning – ’profitter’, dette førte med sig.

Den danske andelsbevægelse

Den danske andelsbevægelse er ofte blevet udråbt som ’verdensmesteren’ blandt alle kooperative bevægelser. Det skyldes ikke mindst den klassiske andelstid i sidste halvdel af 1800-tallet, hvor andelsselskaberne blev uhyre vigtige redskaber i opbygningen af mange forskellige former for kapital blandt den danske landbobefolkning, i synergieffekt med beslægtede bevægelser som højskole-, forsamlingshus- og politiske bevægelser. Også sammenlignet med de øvrige skandinaviske lande, hvor andelsbevægelserne traditionelt har stået stærkt, forekommer den danske andelsbevægelse særlig stærk og betydningsfuld. Ja, efter etableringen af de første foreninger indenfor forbruger-, mejeri- og slagterisektorerne (som nævnt ovenfor) blev andelsorganiseringen efterhånden *måden*, hvorpå man organiserede alle praktiske anliggender i landdistriktssamfundene (helt frem til de lokale andelsfrysehuse, vandværker, elforsyninger, vindmøller mv. efter Anden Verdenskrig).

Det er blevet klart dokumenteret, at andelsbevægelserne i Danmark blev etableret nede-fra-og op af kredse af energiske entreprenører i de enkelte lokalsamfund. Ikke mindst Claus Bjørns grundige studier af den tidlige andelsmejeribevægelse peger i denne retning.⁶⁷ Sådanne kredse eller *foreningsmiljøer* rummede ofte personoverlap.⁶⁸ Det var således almindeligt, at fremtrædende ’ildsjæle’ deltog i et væld af lokale og

⁶⁷ F.eks. Bjørn 1970, 1982, 1988, 1997. Se også Just 2000.

regionale andelsforeninger, hvor de bestred vigtige tillidsposter. På den måde bidrog disse folk til at etablere åbne, varige netværk, der var stærkt inkluderende og tillidsgenererende. Vi finder dog også eksempler på ildsjæle, der simultant – om end i langt mindre omfang – bidrog til at grave grøfter mellem sociale og religiøse grupperinger, dvs. fremme eksklusionsstrategier og følgelig bindende typer af social kapital.⁶⁹ Dette til trods er der tale om, at sådanne pionerer kraftigt bidrog til at opbygge en på alle måder værdifuld og overvejende brobyggende social kapital *bottom-up*, hvilket i en god cirkel førte til økonomisk vækst, højnelse af uddannelsesniveaet, samt øget politisk indflydelse blandt landbobefolkningen i en på mange måder exceptionel selvorganiseringsproces.

Efterhånden udviklede andelsforeningerne sig til ikke blot at sælge landbrugsprodukter og indkøbe varer og landbrugsartikler – også salgs- og forædlingsforeninger dukkede op, desuden serviceydende foreninger som andelsfryserforeninger, vandværker, andelsvaskerier, andelskartoffelkogerforeninger, ægalskredse, andelselektricitetsværker mv. Særligt vigtige blev avls- og kontrolforeningerne, der kraftigt bidrog til at forbedre kvæg-, heste-, svine- og fåreracer, herunder også forbedre malkekøernes ydelse. Et vigtigt redskab var her indførelsen af kontrolsystemer, så man blev i stand til at måle mælkeydelse pr. ko, fedtprocent og driftsomkostninger. Efterhånden var der ikke det behov hos landbrugerne, der ikke kunne tilfredsstilles af den store vifte af andelsorganisationer indenfor alle brancher.

Det bedste eksempel på selvorganiseret landbrugerkooperation er den danske andelsmejerisektor, der bibeholdt en decentral struktur frem til midten af 1960'erne. Som i Sonnes brugsforening fremstår vedtægterne her som væsentlige rammer for opbygning af social kapital – en form for *organisatorisk kapital*, der sikrede reproduktionen af social kapital i lokalområderne, også selvom oprindelige ildsjæle og

⁶⁸ For en nærmere gennemgang, se Svendsen GLH 2001, s. 26.

⁶⁹ Foreningstiden i sidste halvdel af 1800-tallet præges altså ikke *entydigt* af det, man i senere perioder har hyldet gennem betegnelser som ”Fællesskabets Ånd” eller lignende eufemismer (Svendsen GLH 2004, s. 33-34). Nok kom mange af husmændene med i det lokale mejeri eller den lokale foderstof, men man kan med rette spørge, om ikke eksempelvis *kvinder* og *landarbejdere* i stor udstrækning var ekskluderet fra andelsfællesskabet. Nævnes kan også de religiøse stridigheder mellem grundtvigianere og indremissionske fra omkring 1890 og frem, der førte til en delvis nedbrydning af det andelsbaserede netværkssamarbejde nogle steder i landet, ikke mindst i Vestjylland. Jeg har her i detaljer skildret, hvordan en sådan *'tvedeling'* af flere landdistriktsamfund i stigende grad også manifesterede sig rent fysisk i bebyggelsen, mest markant i opdelingen i ikke-missionske mejerier og missionske, søndagshvilende andelsmejerier. Disse søndagsmejerier var i grunden overflødige og, rent økonomisk, til skade for alle parter.

initiativtagere faldt bort eller flyttede fra området.⁷⁰ Netop her har vi i detaljer vist, hvorledes sådanne 'rules of the game' bidrog til udbredt tillid og, i sidste instans, til at nedsætte transaktionsomkostninger til fordel for alle mælkeproducenter. Det skyldtes ikke mindst, at andelsvedtægterne gav mulighed for effektive sanktioner, herunder også social eksklusion i lokalsamfund, hvor alle kendte hinanden.⁷¹

Allerede før 1870'ernes kriseår i dansk landbrug havde man været i gang med at undersøge mulighederne for en mere effektiv mejeridrift.⁷² Produktionen af mejeriprodukter på de enkelte gårde, de såkaldte hjemmemejerier, havde vist sig uhygiejnisk og utidssvarende. For at højne standarden af bøndersmørret blev der allerede fra 1850'erne gjort forsøg med fællesmejerier, og i århundredets sidste årtier benyttede man sig af nye teknologier som L.C. Nielsens kontinuerlige centrifuge fra 1879.⁷³ Fysisk, human og økonomisk kapital gjorde det dog tydeligvist ikke i sig selv – kilderne peger her i retning af, at organisatorisk kapital i form af andelsvedtægter og social kapital i form af samarbejdsnetværk baseret på personligt kendskab, fælles normer og tillid kraftigt bidrog til at sætte gang i opbygningen af kapital på landet. Som sådan bestod den komparative fordel i organisatorisk og social kapital.⁷⁴ Med henblik på at sikre organisatorisk og social kapital var andelsorganiseringen ideel.⁷⁵

Som bekendt blev det første andelsmejeri bygget i 1882 i Hjedding, nær Varde. I juni 1882 kunne mejeriet begynde at producere - og allerede ti år efter havde 'Hjedding-modellen' spredt sig til alle dele af landet. Allerede i 1890 leverede en tredjedel af alle danske gårde mælk til et af landets 700 andelsmejerier. Og eksporten af smør steg fra

⁷⁰ Det er netop i den forstand, Coleman har talt om social kapital som et "skrøbeligt" (*fragile*) kollektivt gode – ikke mindst, hvis opbygningen kun foregår på et uformelt plan som et utilsigtet 'sideprodukt' af det sociale liv, dvs. ikke bliver 'fastholdt' i form af formelle eller uformelle kontrakter (Coleman 1988a, s. 119; 1988b, s. 389; 1990, s. 317ff.).

⁷¹ Svendsen and Svendsen 2001.

⁷² Hertel 1917, s. 112ff.

⁷³ Hertel 1917, s. 115. Se også Svendsen GLH 2001 for en nærmere gennemgang.

⁷⁴ Man kan her med god grund parafasere Adam Smiths spørgsmål i *Wealth of Nations* (1776): Hvis vi antager, at mennesker er født ens, hvorfor er der så så stor forskel på den økonomiske formået mellem verdens nationer? Som Veblen (1908) var inde på, må svaret være, at der også eksisterer u håndgribelige værdier, der spiller en rolle for økonomien – dvs. en kulturelt forankret, *positiv* social kapital, der er fraværende det ene sted (f.eks. i Afghanistan, hvor klaner bekæmper hinanden), men tilstede andre steder (f.eks. i de skandinaviske velfærdssamfund – endnu da). Herom vidner også ulandshjælpen, hvor man f.eks. i Danmark i 1950'erne var overbevist om, at man kunne 'ophjælpe' ulandsbefolkningerne i løbet af ganske få år ved at eksportere fysisk, økonomisk og human kapital (Svendsen GLH 2002) – men tog fejl, fordi man fuldkomment *overså* social kapital faktoren. Se også Svendsen og Svendsen 2004b.

⁷⁵ Se Svendsen GLH (2001, s. 33ff.) for en nærmere gennemgang af 1860'ernes og 1870'ernes debat om organisationsmodeller indenfor mejerisektoren.

12,5 millioner kilo i 1880 til 90 millioner kilo i begyndelsen af det nye århundrede.⁷⁶

En meget vigtig årsag til succesen var den af N. H. Uhd udformede interessentskabskontrakt for Hjedding mejeri, der - som Niels Kristensen udtrykker det - ”var så tilfredsstillende, at den senere blev benyttet som mønster for mange ny oprettede mejerier”.⁷⁷ De tydeligt Sonne-inspirerede standardvedtægter, der efterhånden udsprang heraf, kan opsummeres i de fire, grundlæggende paragraffer: åbent medlemskab, fælles økonomisk ansvar, kontant udbetaling af udbytte og overskud til leverandørerne i forhold til leveret mælkemængde, samt demokratisk afstemning.⁷⁸

Det åbne medlemskab sikrede, at enhver kunne tilslutte sig det lokale andelsmejeri, uden hensyntagen til økonomisk formåen eller til politisk eller religiøs overbevisning.⁷⁹ Hermed fremstod foreningen på et institutionelt plan som et inkluderende netværk og ikke et ekskluderende, et vigtigt signal til omverdenen – dvs. som et redskab til opbygning af overvejende brobyggende social kapital, om end det naturligvis kan diskuteres, hvorvidt grupper som kvinder og landarbejdere var en del af andelsfællesskabet. Den største motivator for samarbejdet var helt klart en fælles økonomiske interesse. En af initiativtagerne, gårdmanden J. Stilling-Andersen, erindrer f.eks.:

Det er (..) værd at mærke sig, at andelsmejeriernes vugge stod i den vestlige del af Danmark, i en landsdel, der er tyndt befolket, og hvor indbyggerne har forholdsvis små kår, samt at det hændte på et tidspunkt, da de økonomiske vanskeligheder mærkedes stærkt (..) Netop disse omstændigheder har tjent til at fremme samfølelsen og vække tanken om en solidarisk sammenslutning, ligesom de truende udsigter for fremtiden har kaldt ad viljen og øget handlekraften. Og det var da ventelig dette, der mere end noget andet gav stødet til grundlæggelsen af andelsmejeriet i Hjedding [Stilling-Andersen i Manøe-Hansen 1972, s. 18].

Princippet om solidarisk, økonomisk ansvar, institutionaliseret i Hjedding-vedtægternes § 5, blev her en stærkt motiverende faktor for at arbejde sammen på trods af sociale skel eller politiske og religiøse uoverensstemmelser.⁸⁰ På den måde blev medlemmerne tvunget til at stole på hinanden, idet de delte risikoen for økonomisk bankerot – en tillid, der når først den var blevet etableret, blev en vigtig og multi-funktionel ‘lim’, der faciliterede alle former for selvorganiserede aktiviteter i de enkelte lokalsamfund. Om

⁷⁶ Bjørn, 1982, s. 112, 552, 561.

⁷⁷ Stilling-Andersen i Manøe-Hansen 1972 [1901], s. 17.

⁷⁸ For en nærmere gennemgang, se Hørlyck 1990.

⁷⁹ Hertel 1917, s. 562; Hørlyck 1990, s. 19.

⁸⁰ §5 i lovene for Andelsmejeriet ”Hjedding” i Manøe-Hansen 1972 [1882], s. 33.

end der således her var tale om en uundværlig og overordentlig effektiv 'spilleregulering' i dette økonomiske samarbejde, lykkedes det dog ikke i alle tilfælde at forene de divergerende parter, hvilket grundlæggelsen af de søndagshvilende mejerier fra omkring 1890 er et godt eksempel på.⁸¹

Også beretningerne fra Hjedding vidner om, at foreningens sociale centripetalkraft - som et slags biprodukt - blev skabt ud fra fælles økonomiske interesser, hvor den kontante udbetaling i forhold til mængden og kvaliteten af den leverede mælk sikrede den enkeltes interesse. At dette princip har været en grundsten i andelsmejeriforeningerne allerede fra starten, vidner Hjedding-vedtægternes §1 om. Heri indgår en detaljeret beskrivelse af udbetalingsforholdene, som klart tilgodeser princippet om 'nydelse efter ydelse'.⁸² Ligeledes var det primært for 'at vinde en fordel', at gårdmændene i de fleste tilfælde gik med til en demokratisk ledelsesform, således at beslutningerne skulle træffes i fællesskab, dvs. 'efter hoveder og ikke høveder'. Således var det kun 10-15% af andelsmejerierne, der valgte at stemme efter 'høveder og ikke hoveder'.⁸³

På den måde sikrede 'written rules of the game' formationen af overvejende brobyggende social kapital. Dette forudsatte klare spilleregler, der var i stand til at institutionalisere og 'indsocialisere' varige samarbejdsstrategier. Centralt var her, at andelsvedtægterne også gav mulighed for effektive *sanktioner* mod lovbrydere og free-ridere (§9). Leverandører, der forsøgte at fortynde mælken med vand, benyttede forkert foder eller på nogen anden måde forsøgte at snyde de andre medlemmer, kom hermed til at løbe en uforholdsmæssig stor risiko.⁸⁴ Ikke blot risikerede man at blive ekskluderet af andelsmejeriforeningen, man risikerede også at få spoleret sit gode rygte i lokalsamfundet, hvilket i værste tilfælde kunne medføre social eksklusion.

Omkring århundredeskiftet var på den måde nye, effektive samarbejdsrelationer i et demokratisk og selvregulerende miljø - en beholdning af positiv social kapital - i vid udstrækning blevet etableret og institutionaliseret i de danske landdistrikter. Det skete primært via socialliberalistisk udformede andelsvedtægter, der kom til at fungere som en slags social kontrakt i landbosamfundene. Ligesom en fysisk kapital i form af økonomisk kapital, andelsbygninger og maskiner var ved at blive opakkumuleret. F.eks.

⁸¹ Svendsen GLH 2001.

⁸² Love for Andelsmejeriet "Hjedding" i Manøe-Hansen 1972 [1882], s. 32.

⁸³ Bjørn 1982, s. 95.

medførte andelsmejerierne en forøgelse af den totale profit på mindst 20-25% sammenlignet med de gamle hjemmemejerier.⁸⁵ En sådan decentral, nede-fra-og-op præget udviklingsproces befordrede endvidere opbygningen af ny viden, nye fælles traditioner, udbredt tillid samt bevidstheden om et fællesskab, der i nogen grad overskred de politiske og økonomiske skel.

Også efter 1900 fostredes mange ildsjæle indenfor andelsbevægelsen, om end tilsyneladende ikke i så stort antal som blandt pionérgenerationerne i 1800-tallets sidste årtier. Således kan disse økonomiske entreprenørers almennyttige aktiviteter spores indtil omkring 1960, da "udviklingens lov" satte ind.⁸⁶ Herefter syntes motivationen at dale i løbet af 1960'erne, i takt med en tiltagende centralisering og følgelig afdemokratisering af bevægelsen.⁸⁷ En lignende, om end på mange måder endnu mere dramatisk udvikling fandt sted i Polen, hvor der imidlertid ikke tale om en markedsbetinget men udelukkende *politisk* betinget centralisering.

Andelsbevægelser i Polen⁸⁸

Som nævnt har andelsbevægelser også spillet en stor rolle i andre dele af Europa, her ikke mindst i CEEC landene.

I Polen har der været en lang og stærk tradition for selvstændige landbrug, hovedsageligt mindre brug. Dette er ikke mindst tilfældet før Anden Verdenskrig.⁸⁹ På den måde ser vi, at den foretrukne organisationsform frem til omkring 1945 i høj grad lignede den, danske landbrugere benyttede i samme periode. Desuden brugte man ligesom i Danmark andelsorganiseringen som et modtræk overfor det 19. århundredes kapitalistisk-liberalistiske politik uden statsgaranterede, sociale sikkerhedsnet og med et marked domineret af internationale ringe og truste. En sådan centralisering virkede overvejende som en negativ eksternalitet, dvs. havde en negativ (side-)effekt på kapitalbeholdningerne decentralt, i landområderne, fordi f.eks. ikke social kapital

⁸⁴ § 9 i love for 'Hjedding Andelsmejeri' i Manøe-Hansen 1972, s. 34.

⁸⁵ Bjørn 1982, s. 116.

⁸⁶ *Andelsbladet* 1962, s. 821.

⁸⁷ Sådanne feedback effekter indenfor andelsmejeribevægelsen er grundigt belyst i Svendsen GLH 2003 (Central) og 2003 (Udv lov).

⁸⁸ Dele af dette afsnit er publiceret i mere detaljeret form i Chloupkova, Svendsen og Svendsen 2003, samt i Svendsen og Svendsen 2004.

⁸⁹ Nelson 1983, s. 175.

opbygning blev sikret af de frie markeds kræfter selv (dvs. en markedsfejl eller et markedssvigt, som økonomer udtrykker det).

I Polen var det etableringen af Hrubiewzów Landbrugerforening i 1816, der blev en tidlig forløber for de frivillige landbrugerkooperativer – meget lig lensgreve F.A. Holsteins spare- og lånekasse ”til Nytte for Bondealmuen på Grevskabet Holsteinsborg” fra 1810.⁹⁰ Det første kooperative selskab var en forbruger- og kreditforening, der blev oprettet i 1961 af to pionerer indenfor den polske andelsbevægelse, nemlig A. Szamarzewski and P. Wawrzyniak.⁹¹ Som H.C. Sonne og F.F. Ulrik var der tale om stærkt idealistiske entreprenører og social kapital opbyggere, dvs. den samme type af betroede, dedikerede ildsjæle, som vi finder i så stort antal indenfor alle andelsbevægelser før Anden Verdenskrig og ikke mindst før 1900.⁹²

Senere opstod der en række forskelligartede, kooperative selskaber mange andre steder i Polen. I Galicien blev den første Kooperation f.eks. etableret i 1890, mens andelsbaserede forbrugerforeninger kom til at spille en central rolle i den russiske del af Polen, særligt blandt arbejderne i Plock (Łódź) og Warszawa efter 1905 revolutionen.⁹³ Som resultat heraf blev Forbundet af Kooperative Forbrugerforeninger (*Zwiazek Spółdzielni Spożywców*, forkortet *Spolem*) oprettet i Warszawa i 1908 af to andre ildsjæle, nemlig lederne af samvirkeorganisationen Den Polske Kooperative Forening. Imidlertid blev *Spolem* fra 1945 og frem gradvist overtaget af Det Polske Socialistparti.⁹⁴ Dette medførte voldsomme, politiske feedback effekter på andelsorganisationen, som følgende

⁹⁰ Jensen 1937, s. 2.

⁹¹ Inglot 1966.

⁹² I en dansk kontekst og med fokus på brugsforeningsbevægelsen skelner Flemming Just (1984, s. 137ff.) her mellem tidlige *associationsbevægelser* og *masseorganisationer*. Associationerne kulminerede i tiden fra 1800-1870 og kan karakteriseres ved at have en bred vifte af formål, være lokale, spontane og eksperimenterende, have en ustruktureret form og fremvækst, samt have en bred, frivillig tilslutning på tværs af traditionelle sociale skel. Masseorganisationer er derimod kendetegnet ved at have en fast organisationsstruktur, snævre formål (særinteresser), snæver medlemstilslutning (klasse-mæssigt, interesse-mæssigt) og frivillig tilslutning (op.cit.: 137-138). På baggrund heraf når Just frem til følgende fællestræk for de folkelige bevægelser: De starter nedefra (men ikke fra de allerlaveste lag); de har relativ stor tilslutning og opstår relativt hurtigt; medlemmerne (”vi”) står i opposition til det etablerede (”dem”), som derfor modmobiliserer; der er frivillig tilslutning, og medlemmerne deler nogle fælles holdninger (religiøse, moralske, politiske, økonomiske). Herudover er det ofte karakteristisk, at de første ledere har karismatiske egenskaber, og at de kommer fra et andet miljø end størstedelen af tilhængerskaren (som f.eks. initiativtageren til den første brugsforening, H.C. Sonne). Endnu vigtigere for denne sammenhæng er, at bevægelsen på et senere tidspunkt i sin livscyklus ofte karakteriseres ved, at ”bevægelsen bureaukratiseres og nye mål opstilles, når de gamle er helt eller delvist opfyldte”, samt at ”der [ofte er] fraktionsstridigheder, og udbrydergrupper opstår fra den etablerede bevægelse, når denne har anpasset sig til det normgivende samfund” (op.cit.: 138).

⁹³ Inglot 1966.

⁹⁴ Landau og Tomaszewski 1985, s. 205-6.

ændrede sig fra frivillig Kooperation til statstvungen Kooperation – juridisk såvel som i praksis.

På grund af Polens specielle politisk-historiske kontekst fulgte andelsforeningerne frem til Første Verdenskrig her helt forskellige udviklingsspor, betinget af om de lå i den preussiske, russiske og østrigske del af Polen. Under den preussiske besættelse udviklede der sig i den vestlige del et vidt udbredt netværk af kooperative banker og agrare salgforeninger. Dette skete primært som led i en modreaktion på den germaniseringspolitik, den tyske stat førte på dette tidspunkt, og som bestod i at tilføre tyske kolonister økonomisk støtte, sådan at de kunne blive i stand til at få en større dominans over deres polske naboer.⁹⁵ Der var altså tale om en tilsvarende proces, som den der fandt sted i den tysk-danske grænseregion fra begyndelsen af Første Verdenskrig. Her blev bl.a. den dansk patriotiske kreditforening *Landeværnet* oprettet i 1913 som et værn mod tysk kolonialisme.⁹⁶

Som nævnt var det hovedsageligt forbrugerforeninger, der blev etableret i den russiske del af Polen, både i byerne og på landet. I den sydlige del af landet fandt der derimod en koncentration sted af sparekasse- og kreditinstitutioner. Dette skyldtes indflydelsen fra det østrigske overherredømme, hvor eksempelvis Raiffeisen kreditsystemet var højt udviklet.⁹⁷

Særligt i mellemkrigsperioden gennemgik de polske andelsbevægelser en dynamisk udvikling.⁹⁸ Her blev andelsorganiseringen den foretrukne organisationsform, altså akkurat ligesom det skete i Danmark. Selvom andelsorganiseringen aldrig blev så finmasket og kompleks som i Danmark, kom den dog til at rumme mange funktioner. Heraf var den vigtigste at organisere forsyningen af mejeriprodukter til urbane markeder.⁹⁹ Og på samme måde som i Danmark var det kooperative banker og kreditforeninger, der forsynede bønderne med kredit. Således fandtes der i Polen før Anden Verdenskrig hen ved 1.600 kooperative banker, som kunne tilbyde landbrugerne opsparings- og kreditydelser.¹⁰⁰

⁹⁵ Landau and Tomaszewski 1985, s. 16.

⁹⁶ Fink 1999.

⁹⁷ The World Bank 1990.

⁹⁸ Landau and Tomaszewski 1985, s. 76.

⁹⁹ OECD 1995.

¹⁰⁰ Hunek 1994.

Et andet illustrativt eksempel på ekspansionen indenfor den polske andelsbevægelse i perioden 1919-39 er Forbundet af Kooperative Forbrugerforeninger, i folkemunde benævnt *Spolem*. Før Første Verdenskrig rummede denne samvirkeforening 274 brugsforeninger med 40.000 medlemmer. Ved begyndelsen af Anden Verdenskrig var dette antal steget til 1776 *Spolem* kooperativer, heraf 87 procent i landdistrikterne, og med henved 400.000 medlemmer.¹⁰¹ I perioden efter 1918 – dvs. på et tidspunkt, hvor Polen atter havde genvundet sin suverænitet – blev de ovennævnte regionale forskelle gradvist udvisket i takt med, at regionalt baserede kooperativer spredte sig til andre regioner. Og efterhånden tog en særlig polsk andelsbevægelse form.

Som et resultat heraf blev de fleste af de 20 grundlæggende typer af kooperativer samlet på centralt niveau i 9 forbund og 24 forskellige handels- og finansielle organisationer.¹⁰² Omkring 1938 havde Polen rundt regnet 14.000 levedygtige kooperativer forenede indenfor forbundene. Udover foreningerne under disse forbund var der adskillige tusinder af svagere og generelt korterevarende andelsselskaber.¹⁰³

Også i Polen blev forbruger- og produktionsforeningerne efterhånden suppleret med forskellige hjælpeforeninger.¹⁰⁴ I den kommunistiske periode samarbejdede private bønder indenfor rammerne af denne organisations efterfølger, ”Bøndernes Selvhjælps Kooperativer” (*Samopomoc Chlopska*). Disse havde mere karakter af tredje parts tvang, med rødder tilbage til 1948, da et stort antal landbrugs- og salgskooperativer blev sammenlagt i ”Bøndernes Selvhjælps Forsyning og Salgs Kooperativer”.¹⁰⁵ Formålet med *Samopomoc Chlopska* var at forsyne private landbrug med diverse serviceydelser – her ikke mindst at stå for promovring og salg af produkter fra private landbrugere; at forarbejde nogle af landbrugsprodukterne til hovedsageligt lokale markeder, og at forsyne landbefolkningen med forbrugsvarer.

De økonomiske aktiviteter indenfor disse kooperativer kan opdeles i tre hovedgrupper: produktion, brugsforeningssalg/detailhandel og vareindkøb. De vigtigste aktiviteter fandt sted indenfor sektoren brugsforeningssalg/detailhandel, der udgjorde eksistensgrundlaget for disse Kooperationer, der ejede over 70.000

¹⁰¹ Lerski 1996, s. 562.

¹⁰² For flere detaljer, se The World Bank 1990.

¹⁰³ The World Bank 1990.

¹⁰⁴ OECD 1995.

¹⁰⁵ Hunek 1994.

detailhandelsforretninger, varehuse og indkøbscentre. I 1988 var der 1.912 *Samopomoc Chlopska* kooperativer med tilsammen 3.5 million medlemmer og 434.000 ansatte.¹⁰⁶

En anden vigtig type af kooperativer gik under navnet ”Landbrugskredse”. Disse kredse havde samme funktioner som *Samopomoc Chlopska* kooperativerne. Herudover var deres særlige område at fungere som maskinstationer – eller ”Maskinesammenslutninger” – et navn, de også var kendt under. De serviceydelser, de kunne tilbyde private landbrugere, indbefattede pløjning, kemisk ukrudtsbekæmpelse, transport, opførelse af bygninger og reparation af landbrugsmaskiner.¹⁰⁷ I 1988 fandtes der omkring 2.000 landbrugssammenslutninger. Typisk servicede en landbrugssammenslutning landbrugerne i en ”gmina”.¹⁰⁸ Alt afhængig af, om gmina’en lå i et land- eller byområde rummede en landbrugssammenslutning fra 10 til 200 landbrugere.¹⁰⁹

Alt i alt viser de to case studier, at andelsbevægelserne i Danmark og Polen voksede op nedefra som frivillige, lokale og regionale landbrugerinitiativer vendt mod de storindustrielle ringe og truster under den tidlige kapitalisme fra midten af 1800-tallet. Det historiske ’mål’ peger her i retning af, at frem til 1948 var ’beholdningerne’ af brobyggende social kapital lige store i begge lande – et mål, der implicerer stærkt inkluderende og ’smurte’ samarbejdsrelationer uden tredje parts indgriben, baseret på udbredt tillid og civilt engagement.

Med opkomsten af et kommunistisk regime i 1948 skiltes imidlertid de to landes veje. I denne periode opstod stærke, uformelle netværk baseret på ansigt-til-ansigt kontakt – simpelthen som overlevelsestrategier. Disse netværk var overvejende indadvendte og ekskluderende, hvorfor der primært var tale om negativ social kapital, der skadede snarere end fremmede økonomisk vækst, som bl.a. Østeuropa eksperten Richard Rose har vist i sine studier.¹¹⁰ Rose argumenterer endvidere, at østeuropæiske netværk (der af individerne ’kapitaliseres’ i form af varer og serviceydelser) er karakteristiske for et samfund præget af organisatorisk fiasko og formelle organisationer

¹⁰⁶ The World Bank 1990.

¹⁰⁷ OECD 1995.

¹⁰⁸ *Gmina* is a unit of local government administration. Since the administrative reform in 1973-75, Polish territory is organised in 49 voivodship and about 2,400 gminas. About 2,121 gminas are in rural areas (OECD 1995, p. 28). The gmina (commune) is a basic unit of the territorial division of the country, usually consisting of ten to twenty villages and a small town serving as a centre.

¹⁰⁹ In oral communication with J. Idczak, University of Poznan, Poland, September 2001.

¹¹⁰ Rose 2000. Se også Paldam og Svendsen 2002.

gennemsyrede af korrupsion. Som et træk *mod* staten kan individerne frembringe uformelle netværk, der kan bruges til at bede om eller skræmme offentligt ansatte til at yde visse tjenesteydelser, via forbindelser få dem til at 'bøje' regler eller simpelthen betale bestikkelse for at få dem til at bryde loven. På den måde kompenserer sociale netværk for samfundsorganisatorisk svigt, men *ikke* til samfundsøkonomisk gavn. Rose hævder f.eks., at ikke mindst russerne har etableret mange private netværk for at få tingene gjort nemmere og hurtigere.¹¹¹ Imidlertid medfører disse netværk negativ social kapital – eller bindende (*bonding*) social kapital, som det også er blevet døbt. Modsat den samfundsgavnige, brobyggende type af social kapital passer en overdreven bindende social kapital ikke ind i en moderne markedsøkonomi kombineret med velfærdsdemokrati baseret på åbenhed og udbredt tillid. Her er det fuldkomment nødvendigt, at deltagerne følger spillets regler.¹¹²

Når man tager de nuværende økonomiske forhold i CEEC i betragtning, kunne man ønske, at niveauet af social kapital var højere, og at landbrugere stolede mere på hinanden for derved at høste samarbejdets fælles goder.¹¹³ Imidlertid virker dårlige erfaringer med det tidligere regime som en mental hæmsko, som vores spørgeskemaundersøgelse også viser. Derfor synes de nye demokratier og frimarkedsøkonomier i CEEC (endnu) ikke at have været i stand til for alvor at modvirke borgernes passive afhængighed af staten.¹¹⁴

Det polske kommuniststyres primære mål var at erstatte den kapitalistiske mennesketype med den nye, socialistiske mennesketype. I løbet af Anden Verdenskrig blev hele den polske andelsbevægelse med undtagelse af brugsforeningerne ophævet af besættelsestropperne.¹¹⁵ Herefter var der en kort periode med genopbygning af de krigsskadede kooperativer frem til 1948. På dette tidspunkt indtraf det, man kan se som afgørende policy feedback effekter på andelsorganiseringen, nemlig i form af indførelse af en gennemgribende, socialistisk økonomi.

¹¹¹ Det har i høj grad også været tilfældet i et land som Rumænien, hvor en af forfatterne har rejst meget. Her har ordet 'ven' (*prieten*) helt andre konnotationer end på dansk, idet en *prieten* primært har to funktioner: 1) at indgå i en gruppe på to eller flere, der sammen laver økonomiske transaktioner (f.eks. ved at låne hinanden penge, f.eks. sådan at en *prieten* får mulighed for at tage til Tyrkiet og købe guld for herefter at videresælge, osv.), 2) at holde sine løfter og ikke sladre om evt. uregelmæssigheder.

¹¹² Rose 2000. Se Også Svendsen GT 2003.

¹¹³ Chloupkova og Bjørnskov 2002a.

¹¹⁴ Chloupkova og Bjørnskov 2002b.

¹¹⁵ The World Bank 1990.

Den socialistiske rekonstruktion af landbruget blev proklameret af handels- og industriminister Hilary Minc på Centralkomitéens møde i July 1948. Minc havde siden 1945 været en varm fortaler for ideen om en storstilet nationalisering af den polske økonomi.¹¹⁶ Nu forestillede han sig et frugtbart miks mellem moderniserede statslandbrug drevet af entusiastiske kooperativer:

Within the socio-economic system of a people's democracy farm co-operatives are the simplest and easiest way, within the grasp of a common peasant, to develop a new system of large-scale economy, capable of utilising all the benefits of modern technology and agricultural knowledge [Landau og Tomaszewski 1985, s. 193].

Rekonstruktionsprogrammet for landbruget blev startet i efteråret 1948. Reelt betød dette en tvangskollektivisering. Imidlertid medførte den polske kollektivisering ikke likvidering af landbrugere, deporteringer af samfundsgrupper og trusler om fysisk vold, som havde været tilfældet i Sovjetunionen under Stalin i perioden 1929-36. Derimod var der tale om en lang række økonomiske repressalier rettet mod de private landbrugere, som på det tidspunkt ejede 77 % af landbrugslandet.

Således blev et påtvunget opsparingssystem indført med henblik på at ramme mellemstore brug samt de mest velhavende brug. Og allerede i 1949 begyndte man med de første forsøg på at udøve et administrativt pres på de private landbrugere.¹¹⁷ Endvidere påbød man private brug at underskrive forhåndskontrakter, der detaljeret skulle gøre rede for de produkter, de ville sælge til staten, samt at de ville acceptere de priser herpå, der blev fastlagt af staten. Dette betød reelt, at selvom de stadig blev betragtet som selvstændige landbrugere, var det dem ikke tilladt at udnytte fordelene ved et frimarked.¹¹⁸ På samme tid favoriserede man statskooperativer ved at tildele dem statssubsider og skattefordele.¹¹⁹ Resultatet blev, at antallet af statskooperativer steg hurtigt, til næsten 10.000 kollektiver omkring 1955 – til *trods* for landbrugernes massive og vedvarende modstand mod kollektivisering.¹²⁰ I denne udviklingsproces blev også de frivillige, selvejede landbrugskooperativer undertvunget den centrale, økonomiske strategiplan. Som sådan blev deres uafhængighed stærkt indskrænket.¹²¹

¹¹⁶ Landau og Tomaszewski 1985, s. 205.

¹¹⁷ Landau og Tomaszewski 1985, s. 193-94.

¹¹⁸ Chloupkova 2002.

¹¹⁹ Landau og Tomaszewski 1985, s. 194.

¹²⁰ Nelson 1983, s. 176.

¹²¹ Nelson 1983, s. 206.

Omkring 1955 ejede de frivillige kooperativer således kun 4% af landbrugsjorden, mens statsbrugene ejede 19%.¹²²

Overordnet begrænsede det kommuniste regime enhver frivillig Kooperation, på samme måde som det begrænsede kirken og religiøse bevægelser – alt sammen for at undgå potentiel, politisk opposition. Derfor gik regimet bevidst ind og ødelagde værdifuld social kapital indenfor den frivillige sektor. Denne ressource erstattede det med udbredt mistillid, bureaukratisk vilkårlighed og dyb statsafhængighed, dvs. de perfekte rammer for opbygning af overdrevent bindende typer af social kapital med indbyggede motivationskilder til korrupsion og freeriding. De kooperative (kollektive) brug, der voksede op under de kommunistiske regimer i Polen såvel som i de øvrige CEEC lande var ikke baserede på frivillighedsprincippet. De fungerede simpelthen som statens forlængede arm. Medlemskab af en sekundær eller tertiær kooperativ statsorganisation var obligatorisk. Dette kom klart for dagens lys i 1956, da Gomulka's mere liberale politik førte til en afskaffelse af obligatorisk medlemskab. Straks meldte landbrugerne sig ud en masse, og antallet af statsejede kollektiver faldt til under 2.000.¹²³

Under kommunismen fungerede de kooperative forbund som forbindelsesled mellem statsadministrationen og de primære kooperativer.¹²⁴ På den måde fik de forskellige kooperative sektorer tildelt bestemte opgaver indenfor den nationale økonomi. Dette resulterede i et brud mellem en brugsforeningsbevægelse, der efterhånden blev forvandlet til en urban (arbejder-) bevægelse, og rurale selvhjælpskooperativer blandt bønderne. Implementeringen af et kommandosystem indenfor sidstnævnte kooperativer var ødelæggende for frivilligheds- og selvstyreprincippet og førte til et fald i niveauet af social kapital.¹²⁵ På den måde undergravede det kommunistiske styre de vigtigste kooperative principper på afgørende punkter: påbuddet om at udføre bestemte opgaver planlagt og uddelegeret af centraladministrationen eliminerede de kooperativmedlemmernes ret til at tage deres egne beslutninger, deres ret til potentielt at kunne melde sig ud af kooperativet, samt retten til at vælge egne ledere, dvs. selvselektion. 'Lederen' var en udnævnt 'apparatchik' fra kommunistpartiet.

¹²² European Commission 1998.

¹²³ Nelson 1983, s. 176.

¹²⁴ The World Bank 1990.

¹²⁵ The World Bank 1990.

I takt med at de statsejede kooperative (kollektive) landbrug voksede i størrelse, faldt engagementet og ansvarsfølelsen blandt medlemmerne, og de antog efterhånden en slags lønarbejdermentalitet overfor deres arbejdsplads, afgrøderne, maskinerne osv. Og det blev snart åbenbart for alle, at statslandbrug systemet var ineffektivt, medførte storstilet korrupsion, fiktive regnskabstal, samt “the general ignoring of cost accounting principles by farm operators, an attitude that was abetted by the regular provision of subsidies to cover losses”.¹²⁶

Med andre ord synes det i høj grad at være politiske og ideologiske årsager, der kan forklare, hvorfor en demokratisk, polsk kooperativ struktur – møjsommeligt opbygget på frivilligt initiativ op gennem 1800-tallet, akkurat som i Danmark – så hurtigt blev afskaffet i løbet af perioden 1947-56. For kommunisterne udgjorde kooperativerne udelukkende et for hånden liggende redskab til at transformere hele samfundet, om dette så end indebar en negering af alle markedsmekanismer, inklusive økonomiske incentiver for de enkelte aktører og grupper. Det skete ud fra en abstrakt antagelse om, at idet kooperativerne jo arbejdede for *hele* samfundet, var det legitimt at afskaffe de fordele individuelle kooperativmedlemmer tidligere havde opnået, såsom dividende, egne målsætninger og prioriteringslister, prioritering af brugen af kooperative serviceydelser osv. Kort sagt: fra at have været fuldkomment frivillige og selvorganiserede (som i Danmark) kom kooperativerne – også de *selvejede* – ind under statens fulde kontrol.¹²⁷

På den måde var der i 1956 ikke flere andelsboligforeninger, kredit-, mejeri-, samt forsynings- og distributionskooperativer – de sidste blev som nævnt erstattet med Landbrugernes Selvhjælps Kooperativer (*Samopomoc Chlopska*). I årene 1956-57 blev den (oprindelige) kooperative idé i en vis udstrækning genoplivet, selvom der var tale om en mere eller mindre *semi*-kooperativ bevægelse: demokratisk ledelse blev nemlig kun tolereret som et panacea for bureaukratisk statsøkonomi. Fra 1958 blev den kooperative sektor centraliseret, hvilket medførte at lokale kooperativer blev erstattet med gigantiske komplekser med obligatorisk medlemskab.¹²⁸

Til trods for den kommunistiske doktrin om det kollektivistiske samfund (som muligvis også rummer en vision om skabelsen af social kapital) førte den socialistiske

¹²⁶ Nelson 1983, s. 178.

¹²⁷ Maliszewski 1995.

¹²⁸ Maliszewski 1995.

ideologi til et fuldkomment fragmenteret samfund. Således ser vi, at den sociale lim der lå i en social kapital, som overvejende fungerede som en drivkraft i den præ-kommunistiske kooperative bevægelse, blev erstattet med tredje parts tvang (*third party enforcement*) i form af en kommandovej, der gik direkte fra det kommunistiske styre og nedefter. Eftersom (a) medlemskab ikke var frivilligt, (b) var der ikke nogen demokratisk kontrol baseret på en mand – en stemme princippet, (c) medlemmerne blev frataget ejendomsret på bekostning af de kollektiverede landbrug, (d) medlemmernes indflydelse på driften af de kollektive landbrug var meget begrænset (heller ikke selvejere kunne træffe beslutninger angående deres jord). Disse ændringer i 'written rules of the game' ledte i sidste instans til ødelæggelse af social kapital. Dette blev forstærket af et forbud mod at oprette frivillige (dvs. ikke statskontrollerede) foreninger, samt af den generelle afhængighed af den statslige arbejdsplads og statsadministrationen, menige borgere efterhånden udviklede.

På baggrund af dette ser man det interessante fænomen, at social kapital beholdningen i Polen er faldet betragteligt under et totalitært regime og *på ganske få år*. Det forekommer dog ikke at være en helt nem og hurtig opgave at genindføre et demokratisk system. For – som Putnam har formuleret det – tager det lang tid at akkumulere positiv social kapital, men kun kort tid at ødelægge denne formodentlig hidtil undervurderede samfundsressource.¹²⁹

5. Sammenfatning og perspektivering: *Critical junctures* og opbygning og nedbrydning af social kapital

Social kapital, målt som niveauet af tillid blandt folk, skal muligvis betragtes som en ny produktionsfaktor på linje med traditionelle faktorer som human og fysisk kapital. I kraft af et højt niveau af social kapital er det muligt at spare statslig monitoring og transaktionsomkostninger. Som sådan kan man via denne usynlige kapital med synlige effekter, *social kapital*, øge den økonomiske formåen.

På baggrund af disse nye opdagelser indenfor en nutidig, tværvideenskabeligt orienteret humanvidenskabelig forskning forsøgte vi i denne artikel – gennem en

¹²⁹ Putnam 1993a. Se også Fukuyama 1995a, b.

kombineret social kapital og historisk institutionalisme tilgang – at besvare spørgsmålet: Hvorfor er der så stor forskel i forekomsten af social kapital i Danmark og Polen omkring år 2000?

Dette forhold har ikke desto mindre vakt vores forundring, når vi har studeret det historiske kildemateriale, der i det store og hele peger på, at der har været en relativ høj forekomst af social kapital i *begge* lande fra midten af 1800-tallet og frem til Anden Verdenskrig.

Med udgangspunkt i historisk institutionalisme og den kritik, der fra historikerside er blevet rettet mod social kapital begrebet, præsenterede vi først resultater fra en spørgeskemaundersøgelse for at anlægge et kvantitativt, statistisk mål på social kapital forekomsten i de to lande år 2000. Resultaterne viste, at i Danmark er ”Et ord et ord” i langt højere grad end i Polen. Således stoler danskere mere end tre gange mere på hinanden, end polakkerne gør. Med andre ord har danskerne altså tre gange så megen social kapital som polakkerne, idet *tillid* indtil videre er den bedste målestok for tilstedeværelsen af social kapital. Tilsvarende empiriske resultater fandt vi for deltagelse i frivillige organisationer samt offentlige anliggender.

Derefter opsporede vi gennem et kvalitativt, historisk ’mål’ opbygning og nedbrydning af social kapital i de to lande. Vi nåede her frem til, at en betydelig beholdning af social kapital blev opbygget simultant, i *begge* lande, gennem det 19. århundrede – ikke mindst indenfor stærke andelsbevægelser baseret på et sæt andelsvedtægter, der åbenbart udgjorde meget gunstige rammer for opbygningen af udbredt tillid og brobyggende social kapital i overskuelige samfund. På baggrund af den historiske analyse konkluderede vi her, at denne markante forskel skyldes, at den oprindelige beholdning af social kapital i Polen blev ødelagt af det kommunistiske regime (politisk centralisering), mens den danske beholdning – i landdistrikterne i hvert fald – er faldet mindre, i givet fald på grund af produktions- og erhvervsmæssig centralisering fra og med 1960’erne, bl.a. i form af sammenlægninger af lokale andelsforeninger.

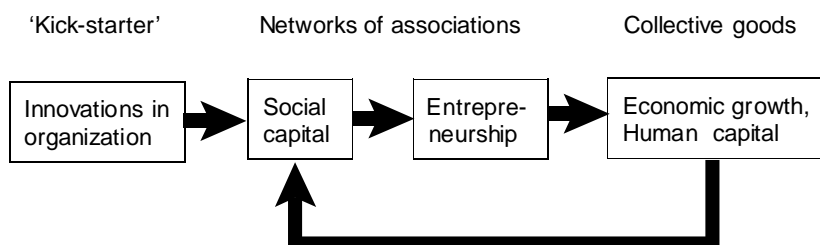
Vores overordnede *teoretiske* mål var at sammenkoble specifikke, temporale årsagssammenhænge med en teori, der formår at ’disciplinere’ empirien. Opdagelser indenfor historisk institutionalisme udgjorde her et vigtigt bindeled til social kapital undersøgelsen og det historiske materiale.

På den måde blev det muligt for os at anskue vidt udbredte andelsvedtægter (den såkaldte 'andelskontrakt') som en *særlig* vigtig, formel institution, der i både Danmark og Polen har medført specifikke stiafhængigheder, påvirket af to vidt forskellige sæt *feedback* effekter (fra henholdsvis marked og politisk system) efter Anden Verdenskrig. Som sådan kan netop implementeringen af andelsvedtægterne ses som en grundlæggende *critical juncture*, der blev skelsættende for ikke blot den danske landdistriktsudvikling fra omkring midten af det 19. århundrede og frem, men for landdistriktsudviklingen i de fleste, europæiske lande – et konkret, socialliberalistisk udformet redskab til realiseringen af sociale kontrakter blandt landbefolkningerne og, som sådan, et vigtigt redskab til opbygning af udbredt tillid og positiv, social kapital. Med samarbejdet i formaliserede rammer blev det efterfølgende lettere at opbygge andre former for kapital, som f.eks. at opføre fællesbygninger og udnytte nye teknologier (fysisk kapital) og opkvalificere sig selv indenfor eksempelvis mejerifaget (human kapital). Dette samspil mellem usynlige og synlige former for kapital førte desuden til øget økonomisk kapital.

Som sådan har vi argumenteret for, at det netop var en *vigtig innovation i organisationsformer*, der fungerede som en motor eller 'kick-starter' for opbygning af social kapital i de enkelte landdistriktssamfund.¹³⁰ Dette fremmede en øget opblomstring af ildsjæle og hermed øget tilvejebringelse af kollektive goder samt, i sidste instans, opbygning af synlige former for kapital, der igen virkede som rammer for opbygning af positiv social kapital i en god cirkel – som illustreret i figuren nedenunder.

¹³⁰ Svendsen og Svendsen 2004, s. 83ff.

Figur 1: 'Critical juncture' og kapitalopbygning

Kilde: Svendsen og Svendsen 2004, s. 83.

Som bekendt er den danske andelsbevægelse også i dag fuldkomment frivilligt organiseret, om end de originale vedtægter eller 'spilleregler' er blevet kraftigt reviderede, til fordel for storproduktion og storproducenter. Dette har angiveligt siden 1960'erne virket som en negativ eksternalitet i landdistrikterne, og som sådan en medvirkende årsag til et fald i social kapital, samt har *muligvis* også virket som en demotiverende faktor indenfor bevægelsen som sådan. Hvad angår den danske stat, har den aldrig på nogen måde forsøgt at regulere andelsbevægelsen på nogen måde. I modsætning hertil står den frivillige polske andelsbevægelse, der næsten blev fuldkomment smadret under det kommunistiske regime efter Anden Verdenskrig, og som til stadighed ser ud til at have svært ved atter at vinde fodfæste – også efter genindførelse af demokratiske tilstande i 1989.

Litteratur

Andelsbladet. Fællesorgan for Danske Andelsforetagender. Udgivet af Andelsudvalget. Årgang 1904.

Andelsmejeriet "Hjedding" ([1882] 1972) "Andelsmejeriet "Hjedding"s love fra 1882. Interessentskabskontrakt". I: Manøe Hansen, red. *Hjedding Andelsmejeri 1882-1905*, s. 32-36. Ølgod museum, Ansager.

Arnfred, J.T. (1943) "Dansk Andelsbevægelse". I: Axelsen Drejer (red.) *Den danske Andelsbevægelse*, kap. 2, s. 22-32. Martins Forlag, Kbh.

Balle-Petersen, M. (1976) "Foreningstiden". *Det forsømte århundrede. Arv og Eje*, s. 43-68. Dansk Kulturhistorisk Museumsforening.

Bjørn, Claus (1970) "Omkring andelsmejeribevægelsens tilblivelse." *Landbohistoriske studier*. Landbohistoriske skrifter 4, s. 228-249. Landbohistorisk Selskab, Kbh.

Bjørn, C. (1982) "Dansk mejeribrug 1882-1914". I: C. Bjørn (red.) *Dansk mejeribrug 1882-2000*, s. 11-188. De Danske Mejeriers Fællesorganisation, Odense.

Bjørn, Claus (1988) "Landbrugets foreninger til 1914". I: Claus Bjørn (red.) *Det danske landbrugs historie*, bd. 3, 1810-1914, s. 351-381. Landbohistorisk Selskab. AiO as, Odense.

Bjørn, C. (1997) "Andelstiden - produktionsanlæg og sociale bygninger". I: *De kulturelle interesser i landskabet*. S&N-styrelsen.

Bjørn, C. (1999) "Jubilæumstale fra historiker C. bjørn fra Københavns Universitet i anledning af Danske Andelsselskabers 100 års jubilæum":
<http://www.andelsselskab.dk/100/taler/bjoern.htm>

Bjørn, C. (1999a) "De første mejerier på Fyn. Fyens Andels- og Foderstofforretning gennem 75 år 1901-1976":
<http://www.historie.syd-fyn.dk/landbrug/faf.htm>

Bonanno, A. 1993. "Some Reflections of Eastern European Agriculture." *Agriculture and Human Values*, 1, 2-10.

Bourdieu, P. (1986) "The Forms of Capital". I: Richardson (red.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, s. 241-58. Greenwood, New York.

Chloupkova, J., Svendsen, G.L.H. og Svendsen, G.T. (2003) "Building and destroying social capital: The case of cooperative movements in Denmark and Poland". *Agriculture and Human Values*, nr. 3, s. 241-252.

Chloupkova, J. 2002a. "Polish agriculture: Organisational structure and impacts of transition." Unit of Economics Working Papers 2002/3. The Royal Veterinary and Agricultural University, Copenhagen.

Chloupkova, J. 2002b. "European Cooperative Movement: Background and Common Denominators." Unit of Economics Working Papers 2004/4. The Royal Veterinary and Agricultural University, Copenhagen.

Chloupkova, J. and C. Bjørnskov 2002a. "Counting in Social Capital when Easing Agricultural Credit Constraints." *Journal of Microfinance*. Forthcoming.

Chloupkova, J. and C. Bjørnskov 2002b. "Could Social Capital help Czech Agriculture?" *Agricultural Economics (Zemедельска Ekonomika)*, 48, 2002 (6), pp. 245-249.

- Christensen, J. 1983. "Rural Denmark 1750-1980. The Central Co-operative Committee of Denmark" (edited by Claus Bjørn), Copenhagen.
- Clark, P. og M. Rowlinson (2004) "The treatment of history in organisation studies: Towards an 'Historic Turn'?" *Business History*, vol. 46, nr. 3, s. 331-352.
- Clemmesen, N. (1985) *Sparekassebevægelsen i Danmark 1810-1914*. Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Kbh.
- Coleman, J. S. (1988) "Social Capital in the Creation of Human Capital". *American Journal of Sociology*, vol. 94, s. 95-121.
- Dansk Ungdom og Idræt*. Udgivet af De Danske Gymnastik- og Ungdomsforeninger. Årgang 1967.
- Dansk Landbrug*. Udgivet af De samvirkende Danske Landboforeninger. Årgang 1967.
- Dollerup, P. (1966) *Brugsforeningerne 1866-1896. Sociale, økonomiske og politiske undersøgelser i de danske brugsforeningers historie fra 1866 til 1896*. Det danske Forlag, Albertslund.
- Fabricius, N. (1991) *Vi byggede selv vores samfund*. Odder Museum, Esbjerg.
- FAO 1994. *Reorienting the cooperative structure in selected Eastern European countries: Summary of case-studies; Central and Eastern Europe – Agriculture in Transition 1, Food and Agriculture Organization of the United Nations*.
- Fink, T. (1999) *Båndene bandt I-II*. Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa.
- Fukuyama, F., 1995. *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Hamish Hamilton: London.
- Godsk, L.A. (1943) "Landbrugets Andelsbevægelse". I: Axelsen Drejer (red.) *Den danske Andelsbevægelse*, kap. 5, s. 131-263. Martins Forlag, Kbh.
- Green, D. og I. Shapiro (1994) *The Pathologies of Rational Choice*. Yale University Press, New Haven, CT.
- Hall, P. og R.C.R. Taylor (1998) "The potential of historical institutionalism: a response to Hay and Wincott". *Political Studies*, XLVI, s. 958-962.
- Hannerup, A.N. og S.Aa. Jørgensen (1952) *Ryslinge Brugsforening 1902-1952*. Jubilæumsskrift. Andelsbogtrykkeriet i Odense.
- Hansen, C. B. og Rasmussen, P.D. (1995) *Hvor blev mejeriet af?* Dansk Landbrugsmuseum, Auning.
- Hansen, O.J. (1971) *Ryslinge Øvelseshus 1871 - 9. juli - 1971*. Jubilæumsskrift. Andelsbogtrykkeriet, Odense.
- Heilesen, C.C. (1943) "Den danske Andelsbevægelse fra et retligt Synspunkt". I: Axelsen Drejer (red.) *Den danske Andelsbevægelse*, kap. 3, s. 33-75. Martins Forlag, Kbh.
- Hertel, H. (1917) *Andelsbevægelsen i Danmark*. Gyldendalske Boghandel-Nordisk Forlag, Kbh.
- Henriksen, E.K. (1977) *Ryslinge Brugsforening 1902-1977*. Asger's Trykkeri, Ringe.
- Hjøllund, L., M. Paldam, and G. T. Svendsen 2001. "Social Capital in Russia and Denmark: A Comparative Study." Presented at the 5th International Conference, Institutions in Transition, Otocec, Slovenia.

- Hunek, T. 1994. *Reorienting the cooperative structure in selected Eastern European countries: Case-study on Poland*. Central and Eastern Europe – Agriculture in Transition 5, Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Højvang, Aa. (1965) *Ryslinge Sogns Andelsmejeri gennem 75 år*. Jubilæumsskrift. Andelsbogtrykkeriet, Odense.
- Hørlyck, E. (1990) *Dansk andelsret. Produktions- og salgsselskaber, indkøbsselskaber, brugsforeninger, forsyningsselskaber*. 2. udgave. Jurist- Økonomforbundets Forlag, Kbh.
- Inglot, S. 1966. *Zarys Historii polskiego ruchu spółdzielczego (An Outline of Polish Cooperatives' History)*. Warsaw.
- International Co-operative Alliance (ICA) 1993. *Poland: Cooperatives in Eastern and Central Europe*; ICA Studies and Reports; International Cooperative Alliance; 1993.
- International Co-operative Alliance (ICA) 1999 — web page accessed on: www.coop.org/ica.
- Just, F. (1984) *Brugsforeningsbevægelsen 1866-1920*. Sydjysk Universitetsforlag, Esbjerg.
- Just, F. (2000) "Staten og dansk andelsbevægelse". I: Filip Wijkström og Tom Johnstad (red.) *Om Kooperation och social ekonomi*. Kooperativ årsbok 2000, s. 139-163.
- Kaser, M. C. and E. A. Radice 1985. *The Economic History of Eastern Europe 1919-1975*. Oxford: Clarendon Press.
- Kristensen, H.S. m.fl., red. (2000) *Sønderjysk Almanak 2000*. 7. årgang. Udgivet af Sønderjysk Skoleforening. Aabenraa Bogtrykkeri.
- Kristensen "Pedersborg", N. ([1901] 1972) "Niels Kristensen "pedersborg"s beretning". I: Manøe Hansen, red. *Hjedding Andelsmejeri 1882-1905*, s. 11-18. Ølgod museum, Ansager.
- Landau, Z. and J. Tomaszewski 1985. *The Polish Economy in the Twentieth Century*. London and Sydney: Croom Helm.
- Leisner, J. (1988) "Den oplyste enevælde. Historien om en dansk succes". I: C. Bjørn (red.) *Landboreformerne – forskning og forløb*. Landbohistorisk Selskab, Odense, s. 30–43.
- Lerski, G. J. 1996. *Historical Dictionary of Poland 966-1945*. Westport, CT and London: Greenwood Press.
- Levi, M. (1997) "A model, a method and a map: rational choice in comparative and historical analysis". I: M.I. Lichbach og A.S. Zuckerman (red.) *Comparative Politics: Rationality, Culture and Structure*. Cambridge University Press, New York.
- Maliszewski, A. (1995) "The Fall of the Co-operative Movement in Poland: Causes and Consequences". International Co-operative Information Centre. *ICA Review*, vol. 88, nr. 1.
- Mlcoch, L. (2000) "Od institucionalizace neodpovednosti" (From the institutionalism of unaccountability to the institutionalism of accountability), presented on conference "Institucionalizace /ne/odpovednosti: globalni svet, evropska integrace and ceske zajmy" (Institutionalism of /un/accountability: global world, European integration and Czech interests), Prague, 30 November – 2 December.
- Nielsen, V.N. (1992) *Ryslinge Andelskasse 1917-1992*. Udgivet i anledning af 75 års jubilæet. Midtfyns Bogtryk ApS, Ringe.

- OECD 1995. *Poland: Review of Agricultural Policies*. Centre for Co-operation with the Economies in Transition, Organisation for Economic Co-operation and Development; Paris, France.
- Paldam, M. (2000) "Social Capital: One or Many? Definition and Measurement". *Journal of Economic Surveys*, nr. 5, s. 629-653. Special Issue on Political Economy.
- Paldam, M. (2002) *Udviklingen i Rusland, Polen og de Baltiske lande Lys forude efter den store ændring af det økonomiske system*. Rockwoolfonden, Aarhus Universitetsforlag.
- Paldam, M. og Svendsen, G.T. (2000) "An essay on social capital: Looking for the fire behind the smoke". *European Journal of Political Economy*, vol. 16, s. 339-66.
- Paldam, M. og Svendsen, G.T. (2002) "Missing Social Capital and the Transition in Eastern Europe", *Journal of Institutional Innovation, Development and Transition*. Forthcoming.
- Paldam, M. og Svendsen, G.T. (eds.) (2005) *Trust, Social Capital and Economic Growth: An International Comparison*. Edward Elgar, Cheltenham, UK. Forthcoming.
- Rose, R. (1999). Getting Things Done in an Anti-modern Society: Social Capital Networks in Russia. In: *Social Capital, A Multifaceted Perspective*, eds. Dasgupta, P. and Serageldin, I., Washington D.C.: The World Bank, 1999.
- Rørdam, T. (1979) *De danske folkehøjskoler*. Det danske Selskab, Odense.
- SAEPR/FAPA 2000. *Stereotypes in the European Union concerning Polish agriculture*. Foundation of Assistance Programmes for Agriculture, Agricultural Policy Analysis Unit; Warsaw, Poland.
- Skrubbeltrang, F. (1948) *Da står en ny Tids Bonde. Landbrug og Landbokaar siden 1860erne*. Det danske Forlag, Kbh.
- Sonne, H.C. (1867) *Om Arbejderforeninger. Til Oplysning og Veiledning*. Louis Kleins Bogtrykkeri, Kjøbenhavn.
- Stilling-Andersen, J. ([1932] 1972) "J. Stilling-Andersens beretning". I: Manøe Hansen, red. (1972) *Hjædding Andelsmejeri 1882-1905*, s. 18-22. Ølgod museum, Ansager.
- Svendsen, G.L.H. og Svendsen, G.T. (2000) "Measuring Social Capital: The Danish Co-operative Dairy Movement". *Sociologia Ruralis*, nr. 1, s. 72-86.
- Svendsen, G.L.H. og Svendsen, G.T. (2001) "Alleviating poverty: Entrepreneurship and social capital in rural Denmark 1800-1900". *Belgeo. Journal of the Société Royale Belge de Géographie*, nr. 3, s. 231-246.
- Svendsen, G. T. (2003) *Political Economy of the European Union: Institutions, Policy and Economic Growth*. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Svendsen, G.T. (2000) "Socialkapital: Tillid og Korruption". *Pluk*, nr. 2, 7-12.
- Svendsen, G.T. (1999) "Socialkapital - en ny produktionsfaktor?" *Økonomi & Politik*, nr. 1, 35-40.
- Svendsen, G.T. (1997): "Stationære banditter i Østeuropa - blokerer overgangen til markedsøkonomi!" *Økonomi & Politik*, nr. 2, 43-46.
- Svendsen, G.L.H. (2000) "Social kapital og Den danske andelsmejeribevægelse". *Politik & Økonomi*, nr. 1, årgang 73, s. 40-44.
- Svendsen, G.L.H. (2000a) "Social kapital: Det 19. århundredes selvorganisering i de danske landdistrikter". Working paper nr. 00-01, Institut for grænseregionsforskning, Aabenraa.

- Svendsen, G.L.H. (2000) "Centralisering eller lokalisering? Om skvadronøren Knud Thøgersen fra Kringelkøbing og andre kættere indenfor andelsbevægelsen 1900-1914". *Tidsskrift for landøkonomi*, nr. 3, 187. årgang, s. 241-246.
- Svendsen, G.L.H. (2000a) "Fra selvorganisering til statsregulering. Smørmærkeforeningens samarbejde med staten 1900-1912". *Bol og By*, nr. 2, s. 73-95.
- Svendsen, G.L.H. (2002) "Historien anskuet som et kapitalmarked. Selvorganiseringen i de danske landdistrikter 1800-1900". *Fortid og Nutid*, nr. 1, s. 23-51:
<http://www.landsarkivetkbh.dk/fortid/ex.htm>.
- Svendsen, G.L.H. (2002) "Andelsbevægelsen og den hvide mands byrde. Et bidrag til en antropologisk-historisk belysning af dansk u-landsbistand 1960-70". *Historie*, nr. 2, 2002, s. 263-309.
- Svendsen, G.L.H. (2001a) "Hvad er social kapital?" *Dansk Sociologi*, nr. 1, s. 49-61.
- Svendsen, G.L.H. (2001b) "Når du vil på fjældesti. Om ildsjælen Madsen fra Bovlund". *Sønderjysk Månedsskrift*, nr. 9, s. 215-219.
- Svendsen, G.L.H. (2002a) "Du flyver saa meget! Om sønderjyske ildsjæle før og nu". *Sønderjysk Månedsskrift*, nr. 1/2, s. 3-9.
- Svendsen, G.L.H. (2003) "Dansk mejeribrug og udviklingens lov 1950-70". *Historie*, nr. 1, s. 67-123.
- Svendsen, G.L.H. (2004a) *Samarbejde og konfrontation. Opbygning og nedbrydning af social kapital i de danske landdistrikter 1864-2003*. Ph.d.-afhandling. Syddansk Universitet, Esbjerg.
- Svendsen, G.L.H. (2004b) "Social capital: Provoking, promising, and problematic". Under referee bedømmelse i *Acta Sociologica*.
- Tange, K.K. ([1944] 1998) "Mejeribestyrer og højskoleforstander Kristen Kristensen Tange, Rudkøbing". Levnedbeskrivelse i Rudkøbing byhistoriske Arkiv: <http://www.historie.syd-fyn.dk/politik/pol9.htm>
- Tanzi, V. (1996) "Corruption: arm's-length relationships and markets". I: Fiorentini, G. og Peltzman, S. (red.) *The Economics of Organised Crime*. Cambridge University Press, s. 161-82.
- The World Bank 1990. *An Agricultural Strategy for Poland*; Report of the Polish, European Community, World Bank Task Force; The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank; Washington DC.
- Thelen, K. (1999) "Historical institutionalism in comparative politics". *Annual Review of Political Science*, nr. 2, s. 369-404.
- Weber, M., (1930 [1906]) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. Allen and Unwin: London.